

ISSN 1392 - 0391

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJS STUDIJS

7

Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia

Vilnius "Katalikų pasaulio" leidykla 1994

UDK 947. 45 (082)

Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Vladas Sirutavičius

Recenzavo

dr. *Gediminas Rudis*

Leidinį parengti talkino:

Vytautas Jogėla

Raimundas Lopata

© "Katalikų pasaulio" leidykla

© Lietuvos atgimimo istorijos studijos

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Aldona Prašmantaitė</i> VILNIAUS BIBLIJOS DRAUGIJA (1816–1826)	8
<i>Ieva Šenavičienė</i> GAMTOS MOKSLAI IR DVASININKIJOS UGDYMAS LIETUVOJE XIX a.	24
<i>Vytautas Jogėla</i> VILNIAUS ROMOS KATALIKŲ DVASINĖS AKADEMIJOS ĮKŪRIMAS	56
<i>Vidmantas Edvardas</i> RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS ŽEMAITIJOJE XIX a. PABAIGOJE	96
<i>Darius Staliūnas</i> VILNIAUS VYSKUPO E. ROPO VEIKLOS PĖDSAKAIS (1903–1907)	142
<i>Regina Laukaitytė</i> LEGALIOS KATALIKIŠKOS SPAUDOS PRADŽIA LIETUVOJE	220
<i>Aroldas Gaidys</i> LIETUVIŲ KATALIKIŠKŲ DRAUGIJŲ BRUOŽAI (1905–1907)	254
<i>Juozas Skirius</i> BAŽNYTINĖS “LIETUVIŲ DIENOS” SVARBA LIETUVAI (1916–1918)	317
<i>Raimondas Lopata</i> ANTANAS VISKANTAS IR BANDYMAS ATKURTI LDK	331

II. SENA DISKUSIJA	341
J.STAKAUSKAS IR V.BIRŽIŠKA APIE MOTIEJŲ VALANČIŲ IR JO LIETUVIŠKUMĄ	342
III. PUBLIKACIJOS	409
<i>Kazys Misius</i> APIE LIETUVIŲ SPAUDOS DRAUDIMĄ IR KATALIKŲ DVASININKIJOS VAIDMENĮ JŲ ĮGYVENDINANT	411
<i>Regina Laukaitytė</i> NESKELBTAS J.TOTORAIČIO STRAIPSNIS APIE DIDIŲ VILNIAUS SEIMĄ	435
<i>Regina Laukaitytė, Algimantas Katilius</i> BATAKIŲ DEKANATO KUNIGŲ SUSIRINKIMO NUTARIMAI (1906 m. sausis)	444
<i>Algimantas Katilius</i> PASKUTINIOJO ŽEMAIČIŲ VYSKUPO P.KAREVIČIAUS ATSIMINIMŲ FRAGMENTAS	452
STRESZCZENIE	488
SUMMARY	496
ZUSAMMENFASSUNG	504
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	512
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	532
APIE AUTORIUŠ	542

RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS ŽEMAITIJOJE XIX a. PABAIGOJE

Edvardas Vidmantas

1881 m. į sostą įžengus Aleksandrui III, Rusijos imperijoje suaktyvėjo reakcija. Jos veiksmus labiausiai pajuto Lietuvos katalikų dvasininkija, kurios caro valdžia nuo Lietuvos okupacijos pradžios nepajėgė įveikti. Todėl Rusijos vyriausybė visaip siekė maksimaliai apriboti Katalikų Bažnyčios funkcionavimą ir taip mažinti dvasininkijos įtaką, sudaryti sąlygas krašto kolonizacijai ir stačiatikybės išgalėjimui. Tokia padėtis skatino gyventojus priešintis valdžios siekiams juos nutautinti ir paversti stačiatikiais. Kita vertus, katalikų tikėjimas ir lietuvių kalba valstiečiams buvo įgimtos dvasinės vertybės. Nuo M.Valančiaus vyskupavimo laikų jos turėjo ryškesnę tautinę tendenciją. XIX a. pabaigoje, sustiprėjus reakcijai, religinis tautinis sąjūdis Žemaitijoje ne susilpnėjo, bet atvirksčiai, įgijo aštresnę pasipriešinimo formą bei platesnį mastą.

Šios temos atskiri klausimai atsispindėjo tyrinėtojų darbuose. Kunigai J.Matusas¹ ir V.Burkevičius² knygoose bei straipsniuose, remdamiesi Kauno archyvo dokumentais, aptarė lietuvių rusinimą per pradžios mokyklas, kunigų priešinimąsi moksleivių nutautinimui. Keletas autorių³ nušvietė Kauno kunigų seminarijos auklėtinių nelegalią veiklą, katalikiškosios periodinės spaudos leidimą bei platinimą Lietuvoje. Kunigai A.Dambrauskas-Jakštas ir J.Stakauskas apžvelgė Žemaičių (Telšių) vyskupo M.Paliulionio veiklą. J.Stakauskas vyskupą priskiria prie senesniosios tradicijos, lenkiškos orientacijos dvasininkijos atstovų, kuris žiūri į lenkiškąją kultūrą kaip

į sąjungininę, galinčią laiduoti pergalę kovoje su gyventojų stačiatikinimu ir Bažnyčios persekiojimu, tačiau, autoriaus nuomone, jis Žemaitijos gyventojų nelenkino, protegavo lietuvių kalbą ir atkakliai priešinosi caro valdžios vykdomai politikai⁴. A.Dambrauskas-Jakštas M.Paliulionį laiko M.Valančiaus pasekėju. Tarp jų jis mato tik tą skirtumą, kad M.Valančius, be Bažnyčios reikalų, rūpinosi katalikų dvasininkijos lietuviybės stiprinimu, buvo karštas patriotas ir žymus lietuvių rašytojas. O M.Paliulionis kitų idealų kaip būti geru katalikų vyskupu ir ginti katalikybės reikalus neturėjo⁵.

Čikagoje leistame Kražiškių sambūrio leidinyje "Kražiai" nagrinėjama tema keletas straipsnių buvo paskelbta. Jų autoriai (kun. P.Veblaitis⁶, kun. S.Matulis⁷, J.Virbickis⁸) nagrinėjo 1893 m. Kražių įvykius, kiti (B.T.Dirmeikis⁹, P.Šležas¹⁰) įvertino gyventojų priešinosi Kražiuose reikšmę lietuvių tautiniam atgimimui. P.Veblaitis taip pat nušvietė 1886 m. Kęstaičių parapijos gyventojų priešinimąsi bažnyčios uždarymui¹¹.

Šiame darbe siekiama atskleisti bendrą religinio tautinio sąjūdžio Žemaitijoje vaizdą, nustatyti veikusių religinių tautinių jėgų tarpusavio ryšius bei sąveiką, išsiaiškinti sąjūdžio organizacinį centrą, veiklos programą, metodus bei taktiką.

¹ Matusas J. Kunigų kova su rusų valdžia dėl tikybos ir gimtosios kalbos pradžios mokykloje / / Tiesos kelias. 1930. Nr. 5. P. 266-275; Lietuvių rusinimas per pradžios mokyklas. K., 1937.

² Burkevičius V. Iš mūsų kovų dėl Lietuvos mokyklų 1863-1915. K., 1939.

³ Stakauskas J. Lietuviškosios minties pasireiškimas Žemaičių seminarijoje / / Tiesos kelias. 1938. Nr. 11-12; 1939. Nr. 1-3, 5, 7/8; Merkelis A. Juozas Tumas-Vaižgantas. V., 1989; Tumas J. "Apžvalga" ir apžvalgininkai. K., 1925.

⁴ Stakauskas J. Vyskupas M.L.Paliulionis ir lietuviškasis klausimas / / Židinys. 1939. Nr. 8/9. P. 230-262.

⁵ Dambrauskas-Jakštas A. Užgesę žiburiai. Roma, 1975. P. 213-224.

⁶ Veblaitis P. Kražių skerdynės / / Kražiai. Chicago, 1989. P. 39-79.

⁷ Matulis S. Kražiečių kraujo auka / / Ten pat. P. 80-84.

⁸ Virbickis J. Kruvinoji Kražių drama / / Ten pat. P. 115-124.

⁹ Dirmeikis B. T. Kražių skerdynių reikšmė tautiniam atgimimui / / Ten pat. P. 128-130.

¹⁰ Šležas P. Kražių įvykių reikšmė tautiniam susipratimui / / Ten pat. P. 131-140.

¹¹ Veblaitis P. Kova su caro valdžia už Kęstaičių Bažnyčią / / Draugija. 1938. Nr. 9/10, 11-12, 15/16, 17/18-22.

SAJUDŽIO SUAKTYVĖJIMO PRIEZASTYS

Caro vyriausybės politika buvo siekiama galutinai inkorporuoti kraštą į Rusijos imperiją ir rusinti gyventojus, ištrinti iš jų atminties Lietuvos vardą. Krašto rusinimo programa daugiausiai priklausė nuo imperijos monarchų pastangų bei politinės situacijos. Monarchų kaita sustiprindavo arba susilpnindavo proceso eigą. 1863 m. sukilimas sudarė sąlygas Lietuvoje įsigalėti M. Muravjovui (1863–1865), kuris leido krašto valdymo taisykles, potvarkius, varžančius lietuvių tautos kultūrinį bei ekonominį gyvenimą, panaikino bet kokias piliečių teises. Jis sudarė tarsi teisinį pagrindą, kuriuo buvo vadovaujama iki pat 1905 m. Rusijos demokratinės revoliucijos. Tai padarė didelę žalą lietuvių tautai ir jos kultūrai.

Rusinimas Žemaitijoje daugiausia plito per mokyklas. Ji įsiskverbė ir į katalikų kunigų pastoracinį darbą. XIX a. 8-ajame dešimtmetyje Panevėžio apskrityje kun. Rubaževičius atlikdavo pridėtines pamaldas rusų kalba¹². Vilniaus generalgubernatorius P. Albedinskis (valdęs 1874–1880) savo rašte Vidaus reikalų ministerijai rašė, kad rusų kalba į Katalikų Bažnyčią ateis su mokyklos pagalba. Jo nuomone, vietos jaunimas, pakankamai įsisavinęs rusų kalbą, pareikalaus šia kalba atlikinėti ir pastoracinį darbą¹³. Šie generalgubernatoriaus samprotavimai turėjo pagrindą. Mokyklos poveikis vaikams didėjo. Pavyzdžiui, Veiviržėnų mokyklos mokytojas, kuris nepastebimai rusino moksleivius, turėjo jiems didesnę poveikį negu tikybos mokytojas*.

XIX a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje buvo sugriežtinti M. Muravjovo laikų Lietuvos valdymo metodai: buvo pradėtas šiurkščiai varžyti pastoracinis darbas, valstybinių švenčių dienomis moksleiviai katalikai verčiami lankyti cerkves¹⁴, griebtasi priemonių susilpninti vadinamąjį katalikų fanatizmą¹⁵. Šitaip valdžia siekė katalikų dvasininkiją paversti paklusnia caro valdžios tarnautoja, aktyvia vyriausybės politikos vykdytoja. Panašiai buvo žiūrima ir į Lietuvos vyskopus. Tai vaizdžiai rodo caro Mikalojaus I pokalbis su M. Valančiumi pastarojo konsekracijos į Žemaičių vyskupo pareigas proga. Pokalbis su caru vyko ne apie žemaičių dvasinius reikalus, Bažnyčios būklę, bet apie gyventojų ištikimybę vyriausybei¹⁶. Valdžios siekimas laikyti vyskupą pareigūnu, o ne žmonių

sielų ganytoju, komplikavo katalikų dvasininkijos padėtį. Esant dviejų skirtingų interesų sankirtai, išaugo vyskupo vaidmuo saugant savo krašto dvasines vertybes, ginant Bažnyčios interesus.

Tokią atsakomybę jautė ir kun. M.Paliulionis, kai 1883 m. du kartus mėgino atsisakyti valdžios siūlomų Žemaičių vyskupo pareigų¹⁷. Tuo buvo mėginama pabrėžti, kad jis nenorės valdininkauti, vykdyti valdžios nurodymus, bet eis pasirinktu keliu, vykdys apaštalavimo misiją.

Neturime žinių, kokiomis sąlygomis, bet, matyt, valdžios verčiamas M.Paliulionis užėmė Žemaičių vyskupo pareigas. Pirmieji vyskupavimo metai suteikė nemažai rūpesčių. Rusinimo tikslais buvo leidžiama rusų kalba religinė literatūra, skirta katalikų moksleiviams, visų tikėjimų mokiniai buvo verčiami prieš pamokas atsistoję kalbėti bendrą maldą prieš ikoną, imta nuolat kontroliuoti tikybos mokytojo darbą mokyklose¹⁸, reikalauta, kad katalikų dvasininkija savo pastoraciniame darbe laikytųsi ne Bažnyčios kanonų, bet vyriausybės nutarimų¹⁹. Rusijos imperijos šovinistai atvirai ragino vyriausybę panaikinti Katalikų Bažnyčią, katalikus paversti stačiatikiais arba šią bažnyčią atskirti nuo lenkų įtakos ir pamažu padaryti ją paklusnia

¹² Vilniaus mokymo apygardos globėjo 1889 m. pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui // Rusijos valstybinis istorijos archyvas (toliau - RVIA). F. 821. Ap. 150. B. 249. L. 37.

¹³ Vilniaus generalgubernatoriaus 1876 m. raštas Vidaus reikalų ministerijai // Ten pat. Ap. 125. B. 272. L. 274.

* Apie tai plačiau žr. šioje knygoje E.Vidmanto spaudai parengto dokumento publikaciją "Žemaitijos katalikų dvasininkijos priešinimasis rusinimui".

¹⁴ Apie mokymo žinybos potvarkį dėl katalikų tikėjimo mokinių cerkvės lankymo iškilmingomis švenčių dienomis // Ten pat. B. 315. L. 63.

¹⁵ 1874-1886 m. priemonės Vakarų krašto Romos katalikų fanatizmui susilpninti // Ten pat. B. 298^a.

¹⁶ Valančius M. Pastabos pačiam sau. Klaipėda, 1929. P. 35.

¹⁷ Vidaus reikalų ministro pranešimas dėl 1896 m. Kitatikių reikalų departamento veiklos // RVIA. F. 821. Ap. 11. B. 71. L. 86.

¹⁸ Vilniaus generalgubernatoriaus 1893 01 29 raštas Vidaus reikalų ministerijai // Ten pat. Ap. 3. B. 717. L. 3.

¹⁹ Vidaus reikalų ministro 1885 11 14 raštas Telšių (Žemaičių) vyskupui M.Paliulioniui // Ten pat. Ap. 125. B. 262. L. 12.

valstybei²⁰. Visa tai kėlė rimtą grėsmę Katalikų Bažnyčios egzistavimui Lietuvoje ir rimtą pavojų šio krašto gyventojų tautiškumui.

GIMTOSIOS KALBOS IR TIKĖJIMO GYNIMAS MOKYKLOJE

Katalikybė ir lietuviybė buvo pagrindiniai veiksniai, kurie telkė tautą, skatino saugoti savo tėvų bei senelių puoselėtas dvasines vertybes, o grėsmės atveju – ginti jas.

Tokia grėsmė atsirado po 1863 m. sukilimo, kai rusų valdžia norėjo įtvirtinti mokyklose rusų kalbą. Pagal 1863 m. paskelbtas taisykles, pirmaisiais vaikų mokymo metais tikyba turėjo būti dėstoma gimtąja kalba, o jau antraisiais metais – rusų kalba. Tačiau praktiškai į tai nebuvo atsižvelgiama. 1865 m. Kauno mokyklų inspektorius, vizituodamas Surviliškio mokyklą, įsakė tikyba dėstyti rusiškai, tik kai kuriuos žodžius paaiškinti lietuviškai. Vilniaus generalgubernatorius irgi reikalavo tikyba dėstyti rusų kalba²¹. Kadangi valdžios reikalavimams tikintieji atkakliai pasipriešino, tikybos dėstymas rusiškai buvo pristabdytas. 1882 m. jis buvo atnaujintas, remiantis Valstybės tarybos nutarimu²². Taigi buvo mėginama atimti vienintelę galimybę viešoje vietoje vartoti lietuvių kalbą ir išreikšti savo tautiškumą.

PRIEŠINIMASIS TIKYBOS DĖSTYMUI RUSŲ KALBA

1882 m. vyriausybės priimtas nutarimas buvo antras mėginimas įgyvendinti M. Muravjovo nepavykusį bandymą pašalinti lietuvių kalbą iš mokyklos. Valdžios mėginimams įvesti rusų kalbą tikybos pamokose pirmieji pasipriešino kunigai – tikybos mokytojai. Jie ėmėsi boikotuoti tikybos pamokas. 1884–1885 m.m. retai pradėjo lankyti pamokas Šiaulių apskrities tikybos mokytojai. 1885–1886 m.m. panaši padėtis jau buvo Bachmatų, Biržų, Sedos, Šaukėnų, Žagarės mokyklose. Kauno mokyklų inspektorius, dalyvavęs Akmenės, Kruopių, Kuršėnų, Žagarės mokyklų egzaminuose, nustatė, kad mokiniai pagrindines maldas mokėjo žemaitiškai arba lenkiškai,

o į rusų kalbą jų išversti nesugebėdavo²³. Kunigų retas tikybos pamokų lankymas pastebimas visoje Žemaičių vyskupijoje ir jis tęsėsi iki XIX a. pabaigos.

Kita dalis kunigų ateidavo į pamokas, bet atsisakydavo tikybą dėstyti rusų kalba. Bene pirmasis demonstratyvus pasipriešinimas dėstymui rusų kalba buvo Veiviržėnų mokykloje. 1885 m. kun. A. Jasinskis, atvykęs į šią mokyklą dėstyti tikybą, rado tokią tvarką: prieš pamokas moksleiviai rusų kalba giedodavo maldą, pertraukos metu privalėjo tarp savęs kalbėti rusiškai, o jeigu kuris prašnekdamo žemaitiškai, tai pagal įvestą tvarką mokėdavo vienos kapeikos baudą. Mokytojas aiškino mokiniams, kad lietuvių ir rusų tautos turi daug bendro, jis nematęs skirtumo tarp katalikų ir stačiatikių tikėjimų. Visa tai išdėstęs, tikybos mokytojas paklausė mokinių: "Nuo kada jūs tapote rusais?"²⁴. Šie kunigo žodžiai vaikams buvo tarsi šaltas dušas, verčiantis juos susimąstyti apie gimtosios kalbos svarbą. A. Jasinskis, nepaisydamas mokyklos vadovybės reikalavimų, tikybą dėstė lietuviškai ir taip pat prieš pamokas kalbėjo maldą. Todėl už moksleivių tautinės savimonės žadinimą bei rusų kalbos ignoravimą tikybos pamokų metu, kunigas valdžios buvo uždarytas dvejiems metams į Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyną. Šis įvykis sukėlė Veiviržėnuose gyventojų nepasitenkinimą bei atgarsį Žemaitijoje. Taip Žemaitijoje kunigai priešinosi rusų kalbai. Padėtis nesikeitė ir vėlesniais metais. 1888 m. Kauno mokyklų inspektorius, vizitavęs Biržų pradžios mokyklą ir pastebėjęs galimybę dėstyti tikybą rusų kalba*, pasiūlė tikybos mokytojui kun. Jančiauskui vietoj lenkų kalbos pradėti dėstyti rusų kalba. Tačiau tikybos mokytojas, neatsižvelgdamas į inspektoriaus pasiūlymus, tikybą ėmė dėstyti lietuviškai²⁵.

²⁰ Сборник статей разъясняющих польское дело по отношению к Западной России. Кн. 1. В., 1885. С. 224.

²¹ Matusas J. Lietuvių rusinimas... P. 108.

²² Svetimo ministerijos 1883 01 12 raštas Vidaus reikalų ministerijai // RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 274. L. 45.

²³ Ten pat. Ap. 150. B. 249. L. 1–2.

²⁴ Ten pat. L. 145.

²⁵ Ten pat. L. 44–45.

Mažai įtakos kunigams turėjo 1885 m. švietimo vadovybės įvestas tikybos dėstymas prie "atvirų durų". Šiose pamokose privaloma tvarka turėjo dalyvauti mokyklos mokytojas ir kontroliuoti kunigo darbą. Tai buvo šiurkštus kišimasis į kunigų reikalus bei jų darbo sekimas. Atrodo, kad ši priemonė nebuvo efektyvi. Tai matome iš mokyklų inspektoriaus tikrinimo rezultatų. 1887 m. inspektorius, patikrinęs 19 mokyklų, pagyrimo vertą rado tik vieną kunigą. 1893–1894 m. patikrinus 55 mokyklas, rezultatas buvo panašus, nes užtiko vos vieną kunigą, "turintį meilės rusų mokyklai"²⁶. Padėtis negerėjo ir vėlesniaisiais metais. Lietuviškai tikyba buvo dėstoma Alsėdžių, Baisogalos, Batakių, Kelmės, Papilio, Skaudvilės, Šilalės, Žagarės ir kitose mokyklose. Be to, XIX a. pabaigoje pastebimos tam tikros valdžios nuolaidos: iš kunigų pradėta reikalauti, kad jie prie rusų kalbos dėstymo pereitų antraisiais mokslo metais²⁷.

Taigi dauguma tikybos mokytojų valdžios reikalavimams nepakluso, vaikus mokė taip, kaip liepė jų sąžinė ir Bažnyčia. Dėl tos priežasties nemaža kunigų, tokių, pavyzdžiui, kaip tikybos mokytojai: Sedos mokykloje – Paulauskas (1885), Veiviržėnų – A.Jasinskis (1885), P.Cechanovskis (1887), Kauno – Mickanevskis (1889), Alsėdžių – Svilas (1898), Žagarės – Čepas (1898) už gimtosios kalbos gynimą buvo pašalinti iš pareigų ir uždaryti į vienuolynus. Taujėnų mokyklos tikybos mokytojui kun. Stapulioniui buvo iškelta byla, o Panevėžio realinės mokyklos kapelionas A.Dambrauskas-Jakštas – išstremtas į Rusijos gilumą (1889). Kunigų priešinimasis valdžios nepagrįstiems reikalavimams pareigūnų buvo vertinamas kaip konfesinės pareigos nevykdymas. Tuo tarpu Katalikų Bažnyčioje nuo XVI a. Tridento vyskupų susirinkimo galiojo nutarimas, įpareigojantis mišrios tautinės sudėties tikintiesiems pridėtinėse pamaldose vartoti daugumos kalbą.

Tokios pozicijos Romos kurija laikėsi ir vėliau. Kai 1869 m. Vakarų gubernijų bažnyčiose caro valdžia pradėjo prievarta įvesdinti rusų kalbą, Lietuvos vyskupai kreipėsi į Vatikaną, prašydami išspręsti šiuos klausimus: 1. Ar galima be Apaštališkojo Sosto leidimo įvesti rusų kalbą į pridėtines pamaldas? 2. Ar lietuvių kalbos pakeitimas rusų kalba gali būti laikomas priimtinu Apaštališkajam Sostui? 1877 m. liepos 11 d. Romos inkvizicijos

Generalinė kongregacija priėmė dekretą*, kuriuo Lietuvos vyskupams davė neigiamą atsakymą²⁸. Aiški Romos kurijos pozicija dėl gimtosios kalbos vartojimo Katalikų Bažnyčioje skatino Žemaitijos katalikų dvasininkiją priešintis rusų kalbos įvedimui į pastoracijos darbą ir prievartiniam gyventojų rusinimui. Be to, dvasininkus veikė ir kitos priežastys, pavyzdžiui, meilė savo kraštui, siekimas išsaugoti savo įgimtas tautines vertybes, instinktyvus priešinimasis brutaliai patvaldystės prievartai bei savivalei.

MALDOS UŽ CARĄ MOKYMO RUSŲ KALBA BOIKOTAVIMAS

Pagal Katalikų Bažnyčios kanonus malda už valdovą, karalių (*Pro rege*) buvo atliekama lotynų kalba. Popiežius buvo leidęs lenkams šią maldą kalbėti gimtąja kalba. 1832 m. Rusijos vyriausybė, susiderinusi su Romos kurija, išleido įsaką, kuris įpareigojo Rusijos katalikų dvasininkiją maldą už imperatorių (carą) ir jo šeimą kalbėti vietos gyventojų vartojama kalba. 1852 m. Vidaus reikalų ministerija dar kartą paragino katalikų dvasininkiją maldą už imperatorių kalbėti vietos gyventojų kalba²⁹.

Po 1863 m. sukilimo rusų administracija pareikalavo iš M. Valančiaus, kad vyskupijos informaciniame leidinyje (vadinamame "rubricėle") būtų išspausdinta malda už imperatorių rusų kalba. Kadangi vyskupas šio reikalavimo neįvykdė, valdžia griežtai įsakė maldą už imperatorių rusų kalba išspausdinti atskirame lapelyje ir išplatinti vyskupijoje³⁰.

Nepasitikėdama Lietuvos vyskupais, Vilniaus mokymo apygarda 1869 m. išleido maldaknygę rusų kalba "Altorius jaunimui"

²⁶ Matusas J. Kunigų kova... P. 274.

²⁷ Matusas J. Lietuvių rusinimas... P. 110.

* Dekretas buvo paskelbtas žurnale "Le monde", 1877. Nr. 252.

²⁸ Gečys K. Katalikiškoji Lietuva. Chicago, 1946. P. 125.

²⁹ Vilniaus generalgubernatoriaus 1869 07 06 raštas vidaus reikalų ministrui // RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 277. L. 37-38.

³⁰ Vilniaus generalgubernatoriaus 1870 05 04 raštas vidaus reikalų ministrui // Ten pat. B. 320. L. 52-53.

(“Altarnik dlia molodioži”), kurioje buvo išspausdinta ir malda už imperatorių. Ši leidinį buvo mėginama išplatinti mokiniams per tikybos mokytojus. Kunigai atsisakė platinti šią maldaknygę, o maldą už carą mokė moksleivius iš “rubricélés”³¹ lietuvių kalba. 1885 m. Vilniaus mokymo apygardos vadovybė vėl pareikalavo iš dvasininkų maldą už imperatorių mokyti iš maldaknygės “Altorius jaunimui”. Kadangi ši maldaknygė nebuvo vyskupo aprobuota, Kauno gimnazijos kapelionas kun. V.Šiškevičius atsisakė mokyti maldos už imperatorių iš nurodytos knygos³¹. Šiškevičiaus pavyzdžiu pasekė Šiaulių gimnazijos kapelionas kun. Žatkevičius, Panevėžio realinės mokyklos kapelionas kun. Jakenis, prie jų prisijungė pradžios mokyklų tikybos dėstytojai. Valdžios mėginimai pakeisti iki šiol kalbėtą maldą už imperatorių nepavyko. Katalikų dvasininkijai ji buvo nepriimtina ne tik dėl kalbos, bet ir dėl jos turinio. Pirmiausia naujoje maldoje pirmenybė buvo suteikta carui, o ne popiežiui. Antra, šioje maldoje perdėtai buvo garbinamas caras, reiškiamas jam vergiškas nuolankumas. Taip pat maldoje vyravo didžiavalstybinio šovinizmo tendencijos. M.Paliulionis, norėdamas paremti besipriešinančius dvasininkus, oficialiai išdėstė valdžiai vyskupijos dvasininkų nuomonę dėl jiems siūlomos maldos už carą. Jis pažymėjo, kad maldaknygę “Altorius jaunimui” tikybos mokytojai laiko netinkama; antra, šioje knygoje išspausdinta malda už imperatorių ne liturginė, o tik pridėtinė malda rusų kalba, kuri popiežiaus nepatvirtinta; trečia, mokyti maldos už imperatorių netikslinga, nes apie paklusnumą valdžiai mokiniai susipažįsta mokydamiesi katekizmo³².

Kunigų nepripažintas maldaknyges pradžios mokyklų mokytojai pradėjo patys platinti ir iš šių knygų mokyti vaikus maldos už imperatorių. Pasklidus žiniai, kad mokyklose platinamos svetimo tikėjimo maldaknygės, tėvai pradėjo jas naikinti. Mokytojai kreipėsi į tikybos mokytojus pagalbos, bet jie atsisakė padėti³³. Nei vidaus reikalų ministro grasinimai M.Paliulioniui, nei švietimo vadovybės pastangos paveikti kunigus nedavė rezultatų. Taigi valdžiai nepavyko pakeisti Katalikų Bažnyčios nuostatos ir priversti dvasininkus vykdyti administracijos nurodymus, kurie prieštaravo katalikybės dvasiai ir tautiniams siekiams.

PRIEŠINIMASIS BENDRAI MALDAI PRIEŠ PAMOKAS

Švietimo vadovybė, siekdama pašalinti katalikų mokinių priešiskumą stačiatikių tikėjimui, 1887 m. Kauno gubernijos mokyklose įvedė visų tikėjimų moksleiviams bendrą maldą prieš pamokas, atliekamą pagal stačiatikių apeigas³⁴. Į tai pirmas sureagavo Kauno gimnazijos kapelionas Mickanevskis. Jis per tikybos pamokas pradėjo aiškinti mokiniams, kad dalyvauti bendroje maldoje, kuri atliekama pagal stačiatikių apeigas, katalikams yra nuodėmė. Ji gali būti atleidiama, jei katalikai dalyvauja joje ne savo valia³⁵. Už tokį aiškinimą kunigas buvo atleistas iš kapeliono pareigų. Į vakuojančią vietą vyskupas paskirti kandidatą atsisakė. Gimnazijai likus be kapeliono, gimnazistų tėvai pradėjo reikšti nepasitenkinimą, rašyti skundus, kaltinti gimnazijos vadovybę katalikų tikėjimo suvaržymu³⁶. Matyt, tarp tėvų ir gimnazijos vadovybės kilo rimtas konfliktas, kad į tai sureagavo Vilniaus generalgubernatorius I. Kachanovas (1884–1893). Jis, nenorėdamas aštrinti padėties ir būdamas liberalesnių pažiūrų, privertė švietimo ministrą D. Tolstojų atšaukti mokykloje įvestą bendrą maldą³⁷, pažeidžiančią katalikų tikėjimo teises.

Šis Švietimo ministerijos žingsnis Kauno mokyklų direkcijai, kurios pastangomis vyko rusinimo ir stačiatikybės diegimo darbas mokyklose, buvo nemalonus. Vykstant konfrontacijai su katalikų dvasininkija, bendros maldos prieš pamokas atšaukimas reiškė nuolaidą Katalikų Bažnyčiai ir tai silpnino direkcijos poziciją. Susidariusią keblią padėtį netikėtai išgelbėjo naujo Vilniaus

* Šiame leidinyje išspausdinta malda už imperatorių buvo Bažnyčios aprobuota.

³¹ Vilniaus generalgubernatoriaus 1885 10 10 raštas Vidaus reikalų ministerijai // Ten pat. B. 262. L. 6.

³² Ten pat. L. 18-19.

³³ Vilniaus mokymo apygardos 1886 05 12 raštas Vilniaus generalgubernatoriui // Ten pat. L. 33.

³⁴ Vidaus reikalų ministro pranešimas // Ten pat. Ap. 10. B. 512. L. 81.

³⁵ Ten pat. Ap. 150. B. 249. L. 54.

³⁶ Ten pat. L. 98.

³⁷ Ten pat. Ap. 10. B. 512. L. 81.

generalgubernatoriaus P.Orževskio (1893 01 13 – 1897) paskyrimas. Būdamas kraštutinių pažiūrų, jis pašlijusį rusinimo ir stačiatikybės diegimo procesą Lietuvoje sugražino į senąsias vėžes. Jau 1893 m. Kamajų mokykloje mokiniai buvo verčiami maldą kalbėti atsistoję prieš ikoną, o tam pasipriešinęs kun. J.Juozapaitis buvo uždarytas į vienuolyną³⁸. Taip pat ir kitose mokyklose buvo reikalaujama mokytis vaikus prieš pamokas melstis pagal stačiatikių apeigas. Tokia padėtis didino įtampą tarp katalikų dvasininkijos ir mokyklų mokytojų. Susidaro išpūdis, jog valdžia sąmoningai aštrino padėtį. Įtampa Lietuvoje, matyt, krašto valdytojams buvo naudinga, nes tuomet jie gaudavo iš vyriausybės didesnių įgaliojimų bei teisių. Kita vertus, tokia generalgubernatoriaus trumparegiška politika kenkė vyriausybės siekiams. Aktyvėjant visuomeniniam judėjimui, kunigų aktyvus dalyvavimas sąjūdyje stiprino bendrą Lietuvos judėjimų frontą. Drąsus kunigų priešinimasis caro valdžiai skatino aktyviau veikti valstiečius. Pavyzdžiui, 1896 m. Alsėdžiuose penki ūkininkai, dalyvaujant valsčiaus viršaičiui, pamokos metu įnešė į pradžios mokyklą didelį kryžių, prikėlė prie sienos ir įsakė mokiniams maldos metu atsigręžti į kryžiaus pusę. Mokytojui jie pasiūlė su mokiniais kalbėtis žemaitiškai³⁹. Pažymėtina, kad ši akcija buvo vykdoma valsčiaus sueigos nutarimu ir išreiškė žmonių valią. Taigi žemesnioji valdžios grandis, pasipriešinusi katalikų teisių diskriminacijai, pradėjo veikti prieštaraudama valstybės politikai. Neturintis precedento įvykis darė poveikį Žemaitijos gyventojams. Nors valdžia pradėjo tyrimus, vaikai maldos metu nebežiūrėjo į ikoną, o atsigręždavo į kryžių, jų nebeveikė mokytojo pastabos bei raginimai elgtis pagal nustatytą tvarką. Savo ruožtu tėvai reikalavo iš savo vaikų griežtai laikytis ūkininkų nurodymų. Šitaip reiškėsi ne tik gyventojų vienybė ir susitelkimas, bet ir dvasinių vertybių gynimas nuo svetimųjų įtakos.

Tuo metu tarp valstiečių ėmė reikštis ir tautinė savimonė. Susirinkimuose imta kalbėti, kad jiems rusiška mokykla esanti nereikalinga. Rusų valdžia, norėdama sustabdyti antivyriausybinę gyventojų nuotaiką, siekė iškelti bylą. Tačiau neatsirado nė vieno liudytojo, kuris būtų patvirtinęs tokį faktą. Taip valstiečiai solidarizavosi su tikybos mokytojais ir išreiškė bendrą požiūrį į caro valdžios politiką.

XIX a. pabaigoje masiškas gimnazijų (Kauno, Šiaulių, Mintaujos) moksleivių pasipriešinimas katalikų tikėjimo suvaržymams privertė vyriausybę padaryti politinį sprendimą: 1897 m. caras atšaukė bendrą maldą prieš pamokas. Šįkart, kaip ir anksčiau, savo reakcingą poziciją parodė švietimo sistemos biurokratai. Ypač aktyvūs šiuo požiūriu buvo Šiaulių gimnazijos rusintojai. Nors caro įsakas buvo paskelbtas spaudoje, Šiaulių gimnazijos vadovybė naujus mokslo metus norėjo pradėti pagal anksčiau įsigalėjusią tradiciją, t. y. bendra malda gimnazijos salėje. Salėje susirinkusiems mokiniams pastebėjus, kad popas rengiasi bendrai maldai, katalikai demonstratyviai išėjo. Gimnazijos vadovybė bei veiklesni mokytojai visai mėgino sutrukdyti šią moksleivių demonstraciją, grasino policija, bet prasidėjusios akcijos sustabdyti nepavyko. Direkcija mokinių poelgi interpretavo kaip antivalstybinį veiksma⁴⁰. Dėl to gimnazijos pedagogų taryba pašalino iš mokyklos keletą moksleivių, bet Vilniaus mokymo apygarda šio sprendimo nepatvirtino. Taigi tarp vyriausybės, rusinimo politikos ideologų ir jos vykdytojų atsirado nesutarimų. Jei vyriausybė, susidarius nepalankioms aplinkybėms, mėgino laviruoti, keisti taktiką, tai jos vykdytojai, įsijungę į šį žaidimą, nenorėjo suvokti politinių subtilybių ir į jiems pavestą darbą žiūrėjo tiesmukiškai ir netgi su užsispyrimu. Negalėdami susitaikyti su tokiu vyriausybės nutarimu, vietos rusintojai pradėjo visai trukdyti caro priimto nutarimo įgyvendinimą. Jie, išstudijavę nutarimą ir neradę nurodymo, kuria kalba katalikai privalo melstis, neleido kalbėti maldos prieš pamokas gimtąja kalba. Ginčai dėl kalbos pasiekė Švietimo ministeriją. Jos atstovai, norėdami nuraminti abi puses, priėmė tokį sprendimą: melstis prieš pamokas lotynų kalba. Beje, Šiaulių gimnazijos rusintojai mokinius katalikus dar vertė melstis stovint

³⁸ Vidaus reikalų ministro pranešimas apie religinį judėjimą Kauno gub. dėl generalgubernatoriaus P. Orževskio veiklos XIX a. pabaigoje // Ten pat. Ap. 150. B. 887. L. 16.

³⁹ Burkevičius V. Min. veik. P. 5.

⁴⁰ Remeikis J. Dėl Šiaulių gimnazijos "molebno" // Mūsų senovė. 1921. Kn. 2. P. 108.

prieš ikoną, remdamiesi tuo, jog Švietimo ministerija buvo išreiškusi nuomonę, kad katalikų ir stačiatikių paveikslai esą lygiaverčiai. Kadangi gimnazijos kapelionas tam griežtai pasipriešino, tai pastarieji prisipažino, kad katalikai tokią teisę turi. Tačiau, pagal instrukciją, tas katalikų paveikslas turi būti mažesnis už stačiatikių ir pakabintas nuošalioje vietoje. Po ilgų diskusijų kapelionui pavyko pakabinti tokį paveikslą, kokį turėjo, ir reikiamoje vietoje⁴¹.

PRIVERSTINIS CERKVIŲ LANKYMAS

Rusijos imperijoje egzistavo tvarka, kad visų įstaigų tarnautojams caro švenčių dienomis (caro vainikavimo, gimimo, vardinių bei jo šeimos narių švenčių progomis) buvo privalu dalyvauti iškilmingose pamaldose cerkvėje. XIX a. 7-ajame dešimtmetyje Švietimo ministerija įsakė visų tikėjamų moksleiviams caro švenčių dienomis dalyvauti pamaldose cerkvėje. Per metus tokių dienų buvo aštuonios ir dėl savo prievartinio pobūdžio jos buvo vadinamos "tabelinėmis dienomis".

Laikui bėgant ši priverstinė priemonė silpnėjo, o kai kur ir visai buvo pamiršta. 1884 m. Vilniaus mokymo apygardos globėjas prisiminė šį potvarkį ir įsakė savo pavaldiniams griežtai jį vykdyti⁴². Globėjo įsakymas sutapo su Vilniaus ir Žemaičių naujų vyskupų konsekracija*, kuriam pritarė ir pats caras. Šis įvykis logiškai turėjo reikšti naują vyriausybės požiūrį į Katalikų Bažnyčią Lietuvoje, jos vaidmenį visuomenėje, nes vyskupai buvo paskirti ir patvirtinti pagal galiojusias taisykles, jie turėjo visas vyskupijos valdytojo teises ir pareigas, buvo atsakingi už Katalikų Bažnyčios funkcionavimą ir jos kanonų vykdymą. Kita vertus, ir katalikų dvasininkija, gavusi teisėtus vyskopus, tikėjosi iš jų paramos, palankesnių pastoracinio darbo sąlygų bei didesnės laisvės.

Tuo metu Vilniaus mokymo apygardos globėjo iškelti reikalavimai dėl priverstinio katalikų moksleiviams cerkvės lankymo prieštaravo imperijos monarcho parodytam dėmesiui Lietuvos Katalikų Bažnyčiai. Tad Švietimo ministerija veikė arba nepaisydama politinių peripetijų, arba toks caro žingsnis buvo tik

priedanga siekiant parodyti Vakarų Europai savo palankumą Katalikų Bažnyčios atžvilgiu.

Šiurkštus vietos valdžios kišimasis į Katalikų Bažnyčios reikalus komplikavo santykius su katalikų dvasininkija. Tačiau Žemaičių vyskupas M.Paliulionis mėgino aštrius klausimus spręsti taikingai. Kadangi švietimo vadovybės reikalavimas katalikų tikybos moksleiviams lankyti cerkvę prieštaravo Katalikų Bažnyčios nuostatai, vyskupas oficialiai kreipėsi į Vilniaus mokymo apygardos globėją ir siūlė netaikyti numatytos tvarkos moksleiviams katalikams⁴³.

Kita vertus, valdžia neturėjo įstatyminio pagrindo, kuriuo remdamasi būtų galėjusi kitatikius versti lankyti cerkvę, o tarnautojams galiojusi praktika negalėjo būti mechaniškai taikoma moksleiviams. M.Paliulionio mėginimas susitarti su švietimo atstovais nepavyko. Į šiuos klausimus įsikišo ir vidaus reikalų ministras, pareikšdamas, kad jie, sprendami religijos klausimus, vadovaujasi savo įstatymais, kuriems privalo paklusti ir katalikų dvasininkija⁴⁴. Tam tikslui į Kauną specialiai buvo pasiųstas Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių departamento direktoriaus pavaduotojas, kuris pareikalavo iš M.Paliulionio nutraukti "priešišką įstatymams veiklą", nes priešingu atveju katalikų dvasininkijai bus taikomos griežtos priemonės⁴⁵. Kadangi Katalikų Bažnyčios taisyklėse besąlyginio draudimo lankytis kito tikėjimo bažnyčioje, ypač norint pareikšti kitatikiams pagarbą, nebuvo, caro valdžia bažnytinės vyresnybės elgesį traktavo kaip priešišką vyriausybei. Tačiau ir vieniems, ir kitiems buvo gerai suprantamos prievartinio moksleivių varymo į cerkvę pasekmės ir dvasininkijos mėginimai išvengti valdžios numatytos prievartos. Todėl valdžios atstovai, neradę Katalikų Bažnyčios taisyklėse kategoriško draudimo

⁴¹ Sžiauliu gimnazija // Tėvynės sargas. 1898. Nr. 1. P. 14-15.

⁴² RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 315. L. 63.

* Iki tol Žemaičių vyskupijoje administratoriaus pareigas laikinai nuo 1875 m. ėjo vysk. A. Beresnevičius, Vilniaus vyskupijoje - prel. P. Žilinskis.

⁴³ Dėl Romos katalikų veiklos Šiaurės Vakarų krašte // Ten pat. B. 312. L. 18.

⁴⁴ Vidaus reikalų ministro 1885 11 14 raštas Telšių (Žemaičių) vyskupui M.Paliulioniui // Ten pat. Ap. 125. B. 262. L. 12.

⁴⁵ Ten pat. B. 315. L. 68.

dalyvauti kitatikių bažnyčioje, bauginimo tikslais pradėjo kaltinti vyskupijos vadovybę bei katalikų dvasininkiją priešišku "teisėtai valdžiai". Katalikų dvasininkija, norėdama atremti valdžios kaltinimus, slapta kreipėsi į Vatikaną su užklausimu, ar moksleiviai katalikai gali dalyvauti stačiatikių pamaldose. Iš Romos kurijos buvo gautas neigiamas atsakymas ir jis buvo paskelbtas lenkų laikraštyje "Kraj" (1889. Nr. 31). Be to, šis nutarimas buvo išsiuntinėtas Šiaurės Vakarų krašto* dvasininkijai ir mokymo įstaigų vadovams⁴⁶. Caro vyriausybė šį nutarimą traktavo kaip Rusijoje neturintį juridinės galios, nes jis pasirodė imperijoje ne vyriausybės nustatyta tvarka, t.y. ne per Vidaus reikalų ministeriją, o nelegaliai. Nutarimą gavę asmenys apie tai privalėjo informuoti valdžią, priešingu atveju kaltininkams grėsė bausmė⁴⁷.

Romos kurijos nutarimas paskatino tikybos mokytojus aktyviau priešintis neteisėtiems valdžios reikalavimams. Pažymėtina, kad kunigai nuo pat pradžios priešinosi katalikų tikėjimo mokinių prievartiniam varymui į cerkvę. Biržų mokyklos tikybos mokytojas kun. J.Žilinskas 1885 m. barė mokinius už dalyvavimą stačiatikių gedulingose pamaldose cerkvėje, skirtose carui Aleksandrui II. Už tai kunigas buvo nubautas pinigine bauda⁴⁸. Kunigų paveikti mokiniai pradėjo nebevykdyti mokytojų nurodymų – neiti į cerkvę. Masiškas mokinių priešinimasis prasidėjo 1889 m., kai nė vienas mokinys iš Kauno gimnazijos caro vainikavimo proga nenuėjo į cerkvę⁴⁹. Lemiamą vaidmenį mokinių apsisprendimui turėjo gimnazijos kapelionas kun. C.Jačinskis (Jačinovskis). Kai trečios klasės gimnazistams buvo įsakyta kovo 1 d. dalyvauti gedulingose pamaldose cerkvėje, kapelionas paprieštaravo inspektoriui aiškindamas, kad mokiniams katalikams reikia eiti ne į cerkvę, bet į bažnyčią. Nuėjęs į trečią klasę, kunigas paklausė gimnazistų, kur jie yra pasirengę eiti – į cerkvę ar į bažnyčią. Katalikai mokiniai atsakė, kad į bažnyčią. Kitų klasių mokiniai, kurie apie tokį pasiūlymą nežinojo, nuėjo į cerkvę. Tuo tarpu kovo 2 d., t.y. caro vainikavimo dieną, visi mokiniai katalikai nuėjo į bažnyčią. Taip pat pasiūlymą ir Panevėžio realinės mokyklos kapelionas A.Dambrauskas-Jakštas. Jis pareiškė direktoriui, kad, remiantis bažnytinės vadovybės nurodymu, jis praneš mokiniams, jog caro šventės dieną jie būtinai dalyvautų pamaldose bažnyčioje. Nepaisydamas

direktoriaus draudimo, kunigas savo pažadą įvykdė. Moksleiviai, paklausę kapeliono, dalyvavo pamaldose bažnyčioje⁵⁰.

Prasidėjęs mokinių priešinimasis cerkvių lankymui greitai paplito ir kitose mokyklose. Kunigai savo ruožtu, kiek leido sąlygos, darė įtaką mokiniams. Pažymėtina, kad šiam judėjimui nemažą reikšmę turėjo M.Paliulionio elgesys. 1889 m. Vilniaus generalgubernatorius pareikalavo iš vyskupo paskelbti vyskupijoje katalikų dvasininkijai vyriausybės potvarkį, įpareigojantį caro švenčių dienomis moksleivius dalyvauti iškilmingose pamaldose cerkvėje. Vyskupas Vilniaus generalgubernatoriaus įsakymo neįvykdė⁵¹, o atliko savo patvarkymus, kurie neatitiko valdžios reikalavimų. Dėl to M.Paliulionis nusiuntė raštą Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių departamentui, protestuodamas prieš mokinių prievartinį varymą į cerkvę⁵².

1888–1889 m. pasipriešinimas caro valdžios prievartai Žemaičių vyskupijoje turėjo skaudžių pasekmių. Kauno gimnazijos ir Panevėžio realinės mokyklos kapelionai C.Jačinskis bei A.Dambrauskas–Jakštas buvo ištremti 3–5 metams į Novgorodo guberniją, Šeduvos vikaras kun. J.Linkevičius, Čekiškės parapijos kun. A.Katkevičius, Kauno dekanas kun. M. Narbutas, Vidžių klebonas kun. P.Landsbergis, Gargždų klebonas kun. J.Kerpauskis buvo uždaryti į Kretingos vienuolyną⁵³. Taip pat nukentėjo ir M.Paliulionis, kuriam perpus buvo sumažinta alga.

* Taip buvo vadinama buvusi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija, o maždaug nuo 1870 m. priklausė trys gubernijos (Vilniaus, Kauno ir Gardino).

⁴⁶ Ten pat. L. 76.

⁴⁷ Ten pat.

⁴⁸ Žemaičių vyskupijos katalikų dvasininkijos priešinimasis vyriausybės nutarimui dėl katalikų tikėjimo mokinių dalyvavimo caro švenčių dienomis cerkvėje // Ten pat. B. 310. L. 171.

⁴⁹ Kauno gubernatoriaus 1889 03 03 slaptas pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui // Ten pat. L. 31.

⁵⁰ Tumas J. Prelatas Aleksandras Dambrauskas // Dambrauskas–Jakštas A. Užgesę žiburiai. Roma, 1975. P. IX.

⁵¹ RVIA. F. 821. Ap. 150. B. 249. L. 58.

⁵² Vyskupo M.Paliulionio 1889 03 31 raštas Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių departamento direktoriui // Ten pat. Ap. 125. B. 310. L. 79–82.

⁵³ Kauno gub. asmenų, esančių po policijos priežiūra, 1889 m. žiniaraštis // Lietuvos centrinis valstybinis istorijos archyvas. F. 378. PS. 1890. B. 12. L. 14–23.

Griežtos represinės caro valdžios priemonės nesustabdė dvasininkijos priešinimosi Katalikų Bažnyčios suvaržymams. Nuaidėjus įvykiams Kauno gimnazijoje, 1890 m. Kauno vaikų prieglaudos tikybos mokytojas kun. A.Gasevičius aiškino savo auklėtiniams, kad jie privalo melstis ne cerkvėje, bet bažnyčioje. Už tai kunigas buvo išstremtas į Tverės guberniją. Naujai paskirtas Kauno gimnazijos kapelionas kun. M.Andriuškevičius atsisakė paklusti valdžios reikalavimams. Jis pareiškė gimnazijos direktoriui, kad gavęs vyskupo nurodymą dirbti taip, kaip dirbo buvęs kapelionas. Drauge kunigas pažymėjo, kad jis taip pat remiasi ir savo asmeniniais įsitikinimais, kad katalikų dalyvavimas pamaldose cerkvėje prieštarauja Katalikų Bažnyčios reikalavimams⁵⁴. Kunigas, atvirai rodantis savo įsitikinimus ir atsakomybės jausmą, gimnazijai buvo nereikalingas. Panašūs pasipriešinimai cerkvių lankymui 1893 m. įvyko Kamajų (kun. J.Juozapaitis), 1894 m. Rietavo (kun. F.Gušas), 1896 m. Zarasų (kun. Tamaševičius) mokyklose. Visa tai pradėjo jaudinti Žemaitijos visuomenę. Šiaulių moterų pensionato globėja grafienė Zubovienė kreipėsi į valdžios atstovus prašydama, kad jie leistų kiekvienam tikinčiajam melstis savo šventovėje, nes nėra teisinio pagrindo, kuris draustų mokiniams katalikams caro švenčių dienomis melstis už valdovus savo bažnyčioje. Jos supratimu, reikalavimas mokiniams caro švenčių dienomis dalyvauti pamaldose cerkvėje, yra panašus į reikalavimą savo tarnautojui eiti į cerkvę, nors jis ir neišpažįsta stačiatikių tikėjimo⁵⁵.

Nepasitenkinimas caro valdžios prievarta didėjo ir tarp mokinių tėvų. 1897 m. pradžioje Vidaus reikalų ministerija gavo daugybę skundų, kurie reiškė nepasitenkinimą, kad jų vaikai yra verčiami eiti į cerkvę. Tėvai motyvavo, kad dėl to jų vaikai darosi abejingi tikėjimui ir tai kelia didelį susirūpinimą jų ateitimi⁵⁶. Gyventojų nepasitenkinimas katalikų tikėjimo suvaržymais, mokinių dalyvavimas pasipriešinimo akcijoje ir stiprėjantis darbininkų judėjimas jau neleido rusų vyriausybei vykdyti priešiškos politikos Katalikų Bažnyčios atžvilgiu. Todėl 1897 m. birželio 25 d. caras patvirtino vyriausybės nutarimą, kuriuo panaikino moksleivių katalikų prievartinį dalyvavimą cerkvėje⁵⁷. Taigi caro vyriausybė, katalikų dvasininkijos ir tikinčiųjų prispirta, padarė nuolaidų ir atšaukė nutarimus, diskriminuojančius katalikus. Valdžia represinėmis

priemonėmis nepajėgė įveikti gyventojų, kurie gynė savo prigimtas teises ir dvasines vertybes, pasipriešinimo.

KAUNO KUNIGŲ SEMINARIJOS AUKLĖTINIŲ VAIDMUO TAUTINĖJE VEIKLOJE

Svarbiausias Žemaičių vyskupijos lietuvių tautinis židinys, kuriame telkėsi konservatyvios lietuviškosios inteligentijos pajėgos, sugėbančios pasipriešinti ir svetimai įtakai, ir Katalikų Bažnyčios bei gimtosios kalbos suvaržymams, buvo Kauno kunigų seminarija. Nors religinio tautinio sąjūdžio svarbiausias židinys buvo vyskupija su savo organizacine struktūra, tačiau Kauno kunigų seminarija – lietuvių tautiškumo puoselėjimo židinys, ugdes ir kėlęs lietuvių tautinę savimonę ir per katalikiškąją spaudą skatinęs gyventojus priešintis okupacinei priespaudai. Nemaža įtakos tautiniam sąjūdžiui turėjo ir gimnazijose bei pradžios mokyklose besireiškianti anticarinė veikla. Todėl nagrinėjant seminarijos klierikų tautinę veiklą išskyla klausimas, kokie buvo anksčiau išvardytų židinių tarpusavio ryšiai, jų santykiai, veiklos koordinacija?

Ryškesnė Kauno kunigų seminarijos tautinė veikla pasireiškė pasirodžius pirmajam lietuvių tautiniam žurnalui „Aušra“ (1883). J.Stakausko nuomone, iki tol kunigų seminarijoje lietuviškumas pasireiškė daugiausia lietuvių tautybės konstatavimu. Vadinasi, lietuvių klierikų tautinė savimonė buvo gyva. Todėl seminarijoje, matyt, rado atgarsį M.Valančiaus puoselėtos tautinės vertybės. Jos suteikė seminarijos auklėtiniams drąsos pabrėžti savo tautinę priklausomybę, atsispirti unijinėms tendencijoms. Lietuviška dvasia, kuri reiškėsi seminarijoje, pasirodžius „Aušrai“, sudarė sąlygas

⁵⁴ RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 310. L. 174.

⁵⁵ Ten pat. Ap. 10. B. 512. L. 81-82.

⁵⁶ Šiaulių gyventojų 1897 m. skundai Vidaus reikalų ministerijai // Ten pat. Ap. 125. B. 311. L. 7-13.

⁵⁷ Pažymos kopija apie 1897 06 25 caro patvirtintą vidaus reikalų ministro pranešimą dėl cerkvės lankymo tabelinėmis dienomis ir maldos prieš pamokas // Ten pat. L. 19.

plėsti šioje įstaigoje tautinę veiklą. Žurnale skelbiami straipsniai, kurie kritikavo ir katalikų dvasininkiją (kas iki tol nebuvo įprasta), palietė ir seminariją. Seminarijos inspektorius kun. A.Baranauskas reišė protestą dėl be jo žinios "Aušros" žurnale paskelbto eilėraščio, kitiems nepatiko kritiniai straipsniai katalikų dvasininkijos atžvilgiu. Visa tai paskatino seminarijos auklėtinius veikti, pradėti lavinti ir mėginti savo literatūrinės jėgas, kad paskui su plunksna galėtų "stoti į kovą su antikatalikiška pakraipa, kuri jau buvo bepradedanti reikštis jaunutėje lietuvių spaudoje"⁵⁸. Iš tyrinėtojų paskelbtų darbų susidaro išpūdis, kad seminarijoje susikūręs nelegalus būrelis veikė savarankiškai, tik iš caro valdžios pusės gresiant pavojui, įsikišdavo seminarijos vadovybės atstovai. Atrodo, kad, pasirodžius liberaliam žurnalui "Aušra", klierikus leisti rankraštinių laikraštėlių bei pratintis rašinėti galėjo paskatinti ir A.Baranauskas. Juk bene jis buvo vienintelis, kuris domėjosi klierikų nelegalia veikla, palaikė ryšį su aktyvesniaisiais veikėjais (A.Dambrausku-Jakštu), patarė, kaip veikti iškilusios grėsmės atveju. Vadinasi, ryšiai tarp nelegalios organizacijos ir seminarijos vadovybės egzistavo, jų veikla buvo stebima ir reguliuojama taip, kad nelegalus būrelis veiktų ir būtų konspiratyvus. Kai nelegalaus būrelio veikla taip išsiplėsdavo, kad jam iškildavo grėsmė ar pavojus, tai jos veikėjai gaudavo nurodymus pristabdyti kai kuriuos veiklos barus.

Vėliau (1888), susikūrus kitos klierikų kartos slaptam būreliui, kuriam priklausė tokie pagarsėję veikėjai, kaip J.Tumas-Vaižgantas, J.Mačiulis-Maironis, K.Pakalniškis, F.Lialis, P.Urbonavičius, jo veikla išsiplėtė ir už seminarijos ribų. Šių veikėjų pastangomis buvo leidžiamas katalikiškasis periodinis leidinys "Žemaičių ir Lietuvos apžvalga", verčiama į lietuvių kalbą religinė literatūra. Periodinės spaudos leidimas užsienyje ir jos platinimas Lietuvoje pareikalavo nemažai organizacinių pastangų bei lėšų. Šis darbas be katalikų dvasininkijos bei vyskupijos paramos negalėjo būti dirbamas. Pirmiausia seminarijos nelegalios organizacijos veikėjai nuolat jausdavo vyresnių dvasininkų moralinę paramą. Anot Vaižganto, lietuvių kalbos pamokos seminarijoje sukeldavo džiaugsmą. Prof. K.Jaunius ne tik žadindavo savo auklėtinių tautinę savimone, bet ir ugdydavo jaunuolių literatūrinius sugebėjimus, darė klierikams poveikį ir kaip dėstytojas, ir kaip patriotas⁵⁹.

1892 m. seminarijos profesoriumi buvo paskirtas Maironis, kuris palaikė glaudžius ryšius su klierikų nelegalia veikla. Pats dalyvavęs Kauno kunigų seminarijos slaptoje veikloje, gerai suvokė seminarijos auklėtinių veiklos prasmę, palaikė juos, o savo kūryba darė poveikį jų lietuviškai dvasiai. Pažymėtina, kad tuo metu kunigų seminarijoje buvo nemažai pedagogų. Tai J.Skvireckas, H.Lovmianskis, P.Januševičius, kurie bendradarbiavo lietuvių spaudoje, puoselėjo lietuvių tautinę dvasią, padėjo klierikams orientuotis visuomenėje.

Taigi seminarijos auklėtiniai, dirbę nelegalų tautinį darbą, turėjo ryšį su profesūra, kuri veikė juos ir skatino tautinį darbą. Kita vertus, įgyta nelegalios veiklos darbo patirtis nenutrūkdavo pasibaigus mokslui seminarijoje. Įgyti įgūdžiai, tautinė orientacija buvo paskata tolimesnei tautinei veiklai. Galima sakyti, kad seminarijoje veikusi nelegali organizacija turėjo dvejopą paskirtį. Pirma, ugdyti klierikų tautinę savimonę, patriotizmą, siekė suformuoti atsparų rusinimo ir lenkinimo tendencijoms dvasininką. Antra, rūpintis lietuvių religine literatūra, katalikiškąja periodine spauda ir jos pagalba kelti tikinčiųjų dvasingumą, propaguoti tautines idėjas. Svarbiausias uždavinys buvo nuolat leisti katalikiškąją periodinę spaudą, nes pradėtas leisti žurnalas "Varpas", klierikų manymu, negalėjo lietuvių apginti nuo rusinimo ir stačiatikinimo.

Iš tikrųjų Kunigų seminarijoje klierikų pradėta nelegali veikla išsiplėtė už seminarijos sienų, apėmė svarbius kultūrinės veiklos barus, jos veikla reiškėsi visoje Lietuvoje ir už jos ribų. Periodinis leidinys "Žemaičių ir Lietuvos apžvalga", kuris nelegaliai ėjo du kartus per mėnesį, buvo labiausiai prieinamas gyventojams ir darė jiems didžiausią poveikį. Buvę Kauno kunigų seminarijos nelegalios organizacijos veikėjai Vaižgantas, F.Lialis, K.Kazlauskas įkūrė periodinį leidinį "Tėvynės sargas" (1896–1904), kuriame bendradarbiavo aktyviausieji kunigai. 1893–1902 m. šį leidinį nuolat

⁵⁸ Stakauskas J. Lietuviškosios minties pasireiškimas... // Tiesos kelias. 1938. Nr. 11. P. 753-754.

⁵⁹ Tumas J. Žemaičių kunigų seminarija // Mūsų senovė. 1921. Kn. 1. P. 73.

aukomis rėmė daugiau nei 50 kunigų, kurie kasmet aukodavo nuo keliasdešimties iki šimto rublių⁶⁰. Nelegaliosios spaudos rėmimo praktika egzistavo nuo Šv. Kazimiero draugijos susikūrimo Kauno kunigų seminarijoje laikų. Tada buvo įkurtas fondas lietuvių katalikų spaudai remti. Klierikai, stodami į draugiją, pasižadėdavo, baigę seminariją, remti lietuvių katalikiškąją spaudą. Taip pat buvo įsteigta kunigų savitarpio pagalbos draugija. Jos nariais buvo verbuojami paskutiniojo kurso klierikai, kurie įsipareigodavo kasmet įmokėti 10 rb mokesį. Iš surinktų pinigų buvo šelpiami caro valdžios represuoti kunigai. Išstremtam į Rusijos gilumą dvasininkui kasmet buvo siunčiama iki 400 rb pašalpa⁶¹. Ši parama paskatino ir sudarė sąlygas kunigams drąsiai dalyvauti anticarinėje veikloje: bendradarbiauti nelegalioje spaudoje, gabenti iš užsienio spaudą, priešintis gyventojų rusinimui ir jų pavertimui stačiatikiais. Pažymėtina, kad į katalikiškosios spaudos rėmimo darbą buvo įsijungę ir žemaičių didikai. Materialinę paramą laikraščiu teikė Plungės dvarininkas grafas M.Oginskis, "Tėvynės sarge" bendradarbiavo grafitė M.Tiškevičiūtė. Ji, grįždama iš Klaipėdos, dažnai savo karietoje pargabendavo iš užsienio "Tėvynės sargo" tiražą.

Kauno kunigų seminarijoje slaptos organizacijos sukurtas nelegalios veiklos mechanizmas įgalino išplėsti religinį tautinį sąjūdį, įtraukti į šį darbą katalikų dvasininkijos daugumą ir jų pagalba efektyviai veikti tikinčiųjų sąmonę ir skatinti priešintis caro valdžios priešpaudai. Be to, seminarijos klierikų veikla nebuvo uždara. Jie palaikė ryšį su parapijų kunigais, tikybos mokytojais, bendromis jėgomis buvo bandoma, vieni kitus paremiant, priešintis rusinimui. Pavyzdžiui, Veiviržėnų tikybos mokytojui, nepajėgusiam pasipriešinti moksleivių rusinimui mokykloje, į talką atėjo seminarijos nelegalios organizacijos veikėjai. Jie mėgino paveikti gubernatorių, kad jis iš minėtos mokyklos pašalintų mokytoją, kuris aktyviai dirbo moksleivių rusinimo darbą⁶². Taip pat buvo koordinuojamas Kauno gimnazijos kapelionų veikimas. Tarpusavio ryšiai, kontaktai tarp periferijos kunigų, seminarijos nelegalios organizacijos bei vyskupijos atstovų sudarė bendrą katalikų dvasininkijos veikimo grandį. Galbūt kai kurių kunigų bei seminarijos klierikų veikimo sritys nebuvo derinamos su vyskupijos vadovybe, bet toms tendencijoms, kurios gynė katalikybę, buvo pritariama ir jos visada buvo skatinamos.

Nemažą reikšmę klierikų veiklai skatinti turėjo M.Paliulionio vizitai į seminariją. Klierikų išventinimo į kunigus progomis vyskupas prabildavo į juos tokiais žodžiais: "Mes žmonės savo amžių atgyvenome ir mūsų dienos suskaičytos. Todėl perduodame jums naujai pašventintiems kunigams priesaką tęsti mūsų šventą reikalą. Jūsų laukia dygliuotas kelias: daugeliui iš jūsų teks kankinio gyvenimas už mūsų Romos katalikų tikėjimą, kuriam šiuo metu gresia didelis pavojus iš rusų pusės. Jūs kunigai esate energingi, kupini gyvybės, nuo šiol jums tenka ypatinga Dievo malonė ir todėl Dievo vardu drąsiai eikite į mūsų už mūsų šventą tikėjimą, vildamiesi, kad Dievas jūsų neapleis ir mūsų priešai bus nugalėti kaip iki šiol visada būdavo"⁶³. Taigi vyskupas atvirai ragino kunigus rezistencijai, siūlė jiems savo gyvenimą paskirti kovai, kad apgintų Katalikų Bažnyčią nuo iškilusios grėsmės. Priešintis valdžios priespaudai, prievartai, svetimai įtakai vyskupas laikė kiekvieno kunigo pareiga ir Dievo malone. Tokio pobūdžio raginimus kunigai išgirsdavo iš vyskupo parapijų lankymo metu. Tuo metu kunigai gaudavo iš vyskupo konkrečius nurodymus, įpareigojimus, būdavo pagirti arba pabarti.

Kalbant apie vyskupo ryšį su Kunigų seminarijoje veikusiomis nelegaliomis organizacijomis, pažymėtina, kad jų veikimas jam buvo gerai žinomas. Tik reikalas buvo tas, ar vyskupas visiškai pritarė klierikų lietuviškos krypties veiklai. Tuo metu vyskupijos bei seminarijos vadovybės buvo lenkiškos orientacijos. Tačiau ji nebuvo tokia grėsminga lietuviams kaip Vilniaus vyskupijoje. Klierikų absoliuti dauguma buvo lietuviai, išėiviai iš valstiečių. Tuo tarpu kitų tautybių klierikai (lenkai, vokiečiai, latviai ir kt.) sudarė 2–3%⁶⁴. Oficiali mokymo kalba seminarijoje buvo lotynų. XX a. pradžioje visi seminarijos auklėtiniai turėjo išmokti lietuvių kalbą, nes toks buvo vyskupijos vadovybės reikalavimas. Kartu

⁶⁰ Paystrietis P. Kun. F. Lialis-komandiras ir "Tėvynės sargo" pradžia // Mūsų senovė. 1922. Kn. 4/5. P. 636-637.

⁶¹ Stakauskas J. Lietuviškosios minties pasireiškimas... // Tiesos kelias. 1938. Nr. 12. P. 282; 1939. Nr. 1. P. 29.

⁶² RVIA. F. 821. Ap. 150. B. 249. L. 174.

⁶³ Ten pat. L. 176.

visi privalėjo išmokti ir lenkiškai. Tai buvo daroma verčiant ap-
linkybėms, nes seminarija neturėjo mokymui lietuviškos literatūros.
Be to, lenkiška literatūra religijos ir kitais klausimais lietuviams
buvo prieinamiausia. Lenkų kalbos vartojimas Kauno kunigų se-
minarijoje nebuvo dvasininkų nutautėjimo požymis, bet realybės
padiktuota sąlyga. Apskritai aptariamuoju laikotarpiu Kauno
kunigų seminarija savo sudėtimi, dvasia, siekiais, veiklos kryptimi
buvo lietuviška ir Žemaitijoje ji buvo svarbus religinio tautinio
sąjūdžio židiny. Ji ruošė dvasininkus ne tik gyventojų religiniam
aptarnavimui, bet ir ugdė lietuvių tautos patriotus, kurie, išėję
iš seminarijos, toliau dirbo tautinį darbą. Būtume neteisūs, saky-
dami, kad seminarijoje nebuvo polonistinių tendencijų. Kun. M.Vait-
kus, mokėsis XX a. pradžioje Kauno kunigų seminarijoje, savo
atsiminimuose nurodo, kad prolenkiška partija dar buvo stipri.
Seminarijoje inspektorius vicerektorius kan. P.Kriškijonas (Kriškijan)
buvo karštas lenkintojas ir persekiojo aktyvesnius lietuvius. Jį
palaikė prof. kun. B.Liausas, vyskupo sekretorius prof. kun. B.Žon-
golovičius (Żongołowicz), prie jų glaudėsi M.Paliulionis⁶⁵. O ins-
pektorius kun. E.Barauskas stengėsi seminarijoje nelegaliai veikusią
lietuvių organizaciją nukreipti jam pageidaujama linkme. Jis su
aktyviausiais veikėjais kalbėdavo apie nelegalios draugijos per-
spektyvą, duodavo pasiskaityti lenkiškos orientacijos literatūros.
Tačiau nemažai seminarijos profesorių palaikė savo auklėtinių
tautinę veiklą, taip pat patys dalyvavo nelegalioje spaudoje.
Daugelis amžininkų M.Paliulionį laikė prolenkiško nusistatymo
žmogumi, taip suteikdami jo veiklai nepalankumo požiūrį. Aps-
kritai reikalas yra gerokai sudėtingesnis, vertinimai dažnai yra
paviršutiniški, neatsižvelgiama į labai sudėtingas to meto sąlygas
ir nepakenčiamą caro valdžios priespaudą. Vietos valdžia, siekdama
bet kokiomis sąlygomis susilpninti Katalikų Bažnyčios vaidmenį
gyventojams, stengėsi sukompromituoti vyskupą vyriausybės aky-
se ir tuo pateisinti savo neteisėtus veiksmus bei smurtą prieš
katalikų dvasininkiją. Vis dėlto M.Paliulionis savo darbais, atkak-
liu priešinimusi caro vyriausybės politikai prilygsta M.Valančiui.
A.Dambrauskas–Jakštas buvo teisus, sakydamas, kad M.Paliulionis
yra tikras M.Valančiaus įpėdinis. Skirtumas tik tas, kad M.Valančius
pirmiausia jautėsi esąs žmogus ir žemaitis, o jau paskui vyskupas.

M.Paliulionis gi priešingai: jis pirm visko jautėsi esąs vyskupas, paskui žmogus ir tik galų gale lietuvis⁶⁶. Pasišventimas vien tik Bažnyčios reikalui vyskupą darė konservatyvesniu, stūmė į senų tradicijų šalininkų gretas. M.Paliulionis priklausė tai žmonių grupei, kuri dar buvo nespėjusi išsilaisvinti iš lenkų įtakos, tradicijų, bet pažangos poslinkių buvo. Jis dažnai rodė lojalumą lietuvių tautiniam reikalui, skatino ruošti ir leisti religinę lietuvių literatūrą, reaguodavo į kritiką bei pamažu keitė savo požiūrį į lietuvių tautinį judėjimą. Vyskupas pritarė nelegaliam katalikiškosios periodinės spaudos leidimui ir materialiai ją rėmė, skatino kunigus bendradarbiauti, bet taip, kaip M.Valančius. Vyskupas rūpinosi, kad klierikai seminarijoje išmoktų skelbti Dievo Žodį lietuvių kalba, ragino profesorius versti į lietuvių kalbą religinę literatūrą, remdavo knygnešių darbą. Pavyzdžiui, knygnešys kun. M.Sederavičius iš M.Paliulionio gavo 1000 rb, kad veltui aprūpintų maldaknygėmis Rytų Lietuvos žmones. Aplenkėjusiose parapijose jis neleisdavo lenkams visiškai išstumti iš bažnyčių lietuvių kalbos. Rodydamas palankumą lenkams, jis manė, kad Lietuva lengviau galės pasipriešinti rusinimui ir stačiatikybės priėmimui, būdama sąjungoje su Lenkija, o lietuvių tautiniame atgimime matė tam tikrą vienybės ardymą. Tiesa, vyskupas kai kuriuos aktyvius tautinio sąjūdžio veikėjus (Vaižgantą, J.Lindę, J.Stakauską) buvo pasiuntęs į Kuršą⁶⁷. Sunku pasakyti, kad tai buvo padaryta vien iš tautinių sumetimų. Greičiausiai vyskupas, norėdamas susilpninti caro valdžios neigiamą nuomonę apie katalikų dvasininkiją, taip pat išvengti didesnių represijų, stengėsi veikliuosius kunigus išsiųsti toliau nuo caro valdžios akių bei kuo toliau nuo politinio kultūrinio veiklos centro. Ištrėmimo grėsmė visą laiką kabojo ir virš M.Paliulionio galvos. Jis iš anksto tam buvo pasiruošęs ir kiekvieną dieną to laukė. Todėl šios aplinkybės vertė vyskupą į lietuvių

⁶⁴ Šaulys K. Žemaičių seminarija ir jos reikalai // Draugija. 1908. Nr. 13. P. 34.

⁶⁵ Vaitkus M. Mistiniame sode. Kunigų seminarija Kaune. Putnam, 1957. P. 17-18.

⁶⁶ Stakauskas J. Vyskupas M. L. Paliulionis... P. 231-232

⁶⁶ Dambrauskas J.-Jakštas. Užgesę žiburiai. P. 214-215.

⁶⁷ Stakauskas J. Vyskupas M. L. Paliulionis... P. 231-232.

tautinį sąjūdį žiūrėti atsargiai, nes jis buvo susijęs su anticarine veikla, kuri dar labiau galėjo pabloginti padėtį Žemaitijoje.

Tačiau M.Paliulionio laviravimo politika, jo aktyvi veikla, nukreipta prieš rusinimą ir stačiatikybės priėmimą – norėjo jis to ar nenorėjo – stiprino lietuvių tautinį sąjūdį. Caro valdžios akcijos, kunigų represijos veikė gyventojų sąmonę, žadino jų priešišką patvaldystei, kėlė politinį gyventojų aktyvumą. Visuomenė, įsijungusi į katalikų tikėjimo gynimą, drauge gynė ir savo tautinius reikalus: gimtąją kalbą, tradicijas, papročius, kurie buvo susipynę su religinėmis apeigomis. Tautinėje veikloje skiriamąją ribą tarp katalikybės ir tautiškumo praktiškai sunku buvo užčiuopti. Grynasis tautiškumas greičiausiai egzistavo tik teorinėje plotmėje.

Taigi Kauno kunigų seminarija buvo ta erdvė, kurioje subręsdavo idėjos, kuri žadindavo jaunuolius tautinei veiklai, nubrėždavo dvasininkijos veiklos gaires. Pagrindinis tikslas buvo išsaugoti ir apginti savo tikėjimą ir tautos dvasią. Ir kunigų seminarijos auklėtiniai, ir vyskupijos vyresnybė veikė viena linkme: vieni kitus drąsindami ir skatindami, suteikdami ryžto pasirinktam keliui, kurio galutinis tikslas visiems buvo suprantamas ir aiškus, jis reiškė laisvę.

MASINĖ RELIGINĖ TAUTINĖ REZISTENCIJA

Tyrinėtojas J.Stakauskas buvo tos nuomonės, kad M.Paliulionio vyskupavimo metais lietuvių tautinis judėjimas dar nebuvo pasiekęs masinio pobūdžio. Tada veikė tik atskiri tautiškai susipratę asmenys⁶⁸. Su tokiu traktavimu vargiai galima sutikti. Sąjūdyje matome veikiančius ne tik pavienius asmenis, bet ir vienminčių gruputes bei gyventojų sluoksnius. Prie pastarųjų priskiriami gyventojų priešinimasis caro valdžios pastangoms panaikinti krikščioniškas apeigas, kurios turėjo liaudyje galias tradicijas ir buvo reikšmingos žmonių dvasiniame gyvenime. Nuo seno egzistavo paprotys sodybose ir pakelėse statyti kryžius, iškilmingai palydėti mirusįjį į kapus su bažnytinėmis vėliavomis, giesmėmis, organizuoti įvairias procesijas. Didelė šventė ir svarbus įvykis tikinčiųjų gyvenime buvo vyskupo vizitai į parapijas, atlydai.

Šios tradicijos stiprino gyventojų religingumą bei tautines aspiracijas, kurios nemaža dalimi trukdė patvaldystei vykdyti nutautinimo politiką. Norėdama izoliuoti gyventojus nuo vertybinių šaltinių, kurie teikė žmonėms dvasingumo bei moralines vertybes, valdžia pradėjo drausti ir varžyti šias tradicijas.

VYSKUPO PARAPIJŲ LANKYMAS

Tai buvo ne tik tikinčiųjų susitikimas su savo dvasiniu ganytoju, bet ir pastoracinis tikinčiųjų aptarnavimas, suteikiant vaikams Sutvirtinimo sakramentą. Po 1863 m. sukilimo Vilniaus generalgubernatorius M. Muravjovas, norėdamas sumažinti vyskupo įtaką tikintiesiems, uždraudė lankyti parapijas. 1889 m. M. Paliulionius pavyko gauti leidimą vizituoti Zarasų bei Ukmergės apskričių parapijas. Kita vertus, parapijų vizitacija buvo vyskupo tiesioginė pareiga, nes žemesnio rango dvasininkai negalėjo suteikti vaikams Sutvirtinimo sakramento. Tokia katalikų vyskupo teisė buvo patvirtinta 1857 m. Rusijos įstatyme (Svod. Zak. st. 46, t. XI, d. 1).

1889 m. Žemaičių vyskupo M. Paliulionio vizitacija Zarasų apskrityje sukėlė valdžios sluoksniuose susirūpinimą. Vidžių parapijos tikintieji surengė vyskupui iškilmingą sutikimą, kurį Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių departamento atstovai pavadino demonstracija, turinčia politinį atspalvį⁶⁹. Nusižengimu buvo tai, kad vyskupo garbei buvo pastatyti garbės vartai, apipinti vainikais ir gėlėmis, jį pasitiko ir lydėjo daugiau kaip 60 raitų valstiečių, kurie "buvo su karine uniforma, girdėjosi karinės komandos" (?), vyskupą sutiko ovacijomis, o prie bažnyčios buvo iškabintas plakatas su lenkišku užrašu "Vitaj nasz porządany" ("Gyvuok, mūsų garbingasai"). Iškilmėse dalyvavo daugiau nei 50 tūkstančių žmonių, o apie 2 tūkstančiams vaikų vyskupo buvo

⁶⁸ Ten pat. P. 232

⁶⁹ Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių departamento 1887 11 04 raštas Policijos departamentui // RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 671. L. 11.

suteiktas Sutvirtinimo sakramentas⁷⁰. Policija, matydama neįprastai išpuoštą miestą, gyventojus pakelėse ir jų iškilmingą pakilią nuotaiką bei rodomą pagarbą savo dvasiniam ganytojui, mėgino sutrukdyti iškilmių eigą. Jie gainiojo pakelėse susirinkusius žmones ir stabdė vyskupo palydą. Iš Vilniaus generalgubernatoriaus rašto Vidaus reikalų ministerijai matome, kad Vidžiuose įvyko policijos susidūrimas su gyventojais, kurie pasipriešino jos savivalei ir todėl tolimesnis vyskupo parapijų lankymas buvo uždraustas⁷¹. M.Paliulionis, protestuodamas prieš policijos elgesį, nurodė, kad tikinčiųjų surengtas vyskupo sutikimas, lyginant su ankstesniais metais, buvo kuklus, o netvarką sukėlė pati policija, gainiodama žmones, plėšydama nuo gyventojų namų papuošimus, o savo išsišokimu ji įžeidė ir jo garbę⁷². Dėl įvykusio konflikto vyskupo parapijų lankymas buvo suvaržytas, jį galėjo atlikti tik su vietos valdžios kontrole.

1893 m. M.Paliulionis, aplenkdamas vietos valdžią, kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių, prašydamas leidimo vizituoti Telšių apskrities parapijas. Dėl Kauno gubernatoriaus neigiamo požiūrio į Telšių apskrities gyventojus, kuriuos jis laikė silpnai išsivysčiusiais ir fanatiškais, leidimo vyskupui nedavė. Pastarajam nuvykus į Vilnių, pavyko iš generalgubernatoriaus gauti leidimą, bet jis buvo apribotas įvairiomis sąlygomis, kurios vyskupui atrodė žeminančios. Todėl vizituoti Telšių parapijas jis pavedė savo sufraganui A.Baranauskui. Vilniaus generalgubernatoriaus tai buvo įvertinta kaip vyskupo savivalė ir pasiūlyta Vidaus reikalų ministerijai griežtai nubausti. Nors ministras ir nerado rimtos priežasties vyskupą bausti, bet, nenorėdamas žeminti neseniai paskirto generalgubernatoriaus autoriteto, M.Paliulioniui ir A.Baranauskui pareiškė papeikimus. Savo ruožtu A.Baranauskas nusiuntė ministrui raštą, prašydamas nurodyti, už kokius pažeidimus jis gavo papeikimą ir kieno jie buvo nustatyti. Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių departamento direktorius nurodė, kad sufragano laiškas yra nekorektiškas ir jam tiesiogiai kreiptis į ministrą draudžiama⁷³.

Vyskupo tiesioginė pareiga lankyti parapijas turėjo įstatyminių pagrindą, bet buvo valdžios uzurpuota. Vyriausybė, nepaisydama įstatymo, kuris suteikė teisę vyskupui vykdyti pastoracinį darbą,

gynė ne teisėtvarką, bet jos pažeidėjus. Ji vengė sudaryti sąlygas gyventojams reikšti savo jausmus, demonstruoti ištikimybę savo tikėjimui ir tradicijoms.

DRAUDIMAS STATYTI KRYŽIUS

Taip valdžia norėjo išgyvendinti Lietuvoje gyvavusią tradiciją ir panaikinti šio krašto išskirtinumą iš kitų Rusijos imperijos gubernijų. Po 1863 m. sukilimo kritusių kovotojų pagerbimui žmonės statė kryžius. Caro valdžia tai įvertino kaip politinę akciją ir lenkų propagandos pasekmę. Iš tikrųjų po sukilimo, siaučiant terorui bei užsitęsus karo stoviui Lietuvoje, kryžių statymas, kuris buvo uždraustas, rodė gyventojų pasipriešinimą valdžios smurtui.

Katalikų dvasininkija šią gyventojų akciją palaikė ir skatino, norėdama išplėsti tikinčiųjų pasipriešinimą. Naujai paskirtas Vilniaus generalgubernatorius P. Albedinskis, pastebėjęs šią tendenciją, pasirūpino, kad 1864 m. M. Muravjovo priimtas įsakymas, draudžiantis statyti ir remontuoti kryžius, būtų panaikintas. 1878 m. vyriausybė, priimdama tokį sprendimą, bijodama lietuviams teikti vilčių, nutarė neskelbti, o tik informuoti gubernatorius bei policijos viršininkus. Taip pat ji jiems nurodė nevaržyti gyventojų, kurie prašys leidimo statyti kryžių⁷⁴.

Matyt, gyventojai, pajutę valdžios nuolaidą, suaktyvino kryžių statymą. Dėl to M. Paliulionis gavo iš Kauno gubernatoriaus raštą, kuriame nurodoma, kad valstiečiai kryžių statymo priedanga stato paminklus bei koplyčias. Gubernatorius prašė vyskupą įpareigoti dvasininkus nešventinti išvardytų objektų ir pareikalavo, kad kryžiai

⁷⁰ Vilniaus generalgubernatoriaus 1889 06 03 raštas Vidaus reikalų ministerijai // Ten pat. Ap. 125. B. 3078. L. 54.

⁷¹ Vilniaus generalgubernatoriaus 1889 05 25 raštas vidaus reikalų ministrui // Ten pat. L. 45-46.

⁷² Vidaus reikalų ministro pranešimas // Ten pat. Ap. 11. B. 71. L. 90.

⁷³ Ten pat. L. 93.

⁷⁴ Ten pat. Ap. 150. B. 887. L. 8-9.

būtų statomi 3–4 sieksniais* toliau nuo kelio. Vyskupas atsisakė vykdyti gubernatoriaus nurodymus, motyvuodamas tuo, kad valstiečiai stato geležinius ir akmeninius kryžius, kurie neuždrausti, o vietos valdžia juos laiko paminklais arba koplyčiomis⁷⁵. Gubernatorius buvo nepatenkintas vyskupo paaiškinimu ir 1894 m. potvarkiu įsakė policijai pastatytus paskutiniaisiais metais visus akmeninius bei metalinius kryžius nugriauti. Policijai pradėjus vykdyti gubernatoriaus įsakymą, valstiečiai pasipriešino. O Panevėžio apskrities Smilgių valsčiaus valstietės P.Eidukienė ir A.Antanaitienė 1895 m. kreipėsi į Valstybės senatą, reikalaudamos: 1) Patraukti atsakomybėn kaltuosius, kurie, viršydami savo įgaliojimus, niekino ir naikino kryžius, 2) Pripažinti Kauno gubernatoriaus 1894 10 03 d. potvarkį negaliojančiu, 3) Suteikti prašytojams teisę statyti savo sodyboje kryžių iš bet kokios medžiagos ir bet kokios išvaizdos, 4) Panaikinti uždėtą baudą. Senatas pripažino, kad Kauno gubernatoriaus potvarkis neturi teisinės galios, ir kryžius buvo nugriautas be teisinio pagrindo. Taip pat buvo panaikintos valstietėms uždėtos baudos ir leista toje pačioje vietoje atstatyti kryžių⁷⁶.

Šis valstiečių laimėjimas buvo ne vyriausybės teisingumo atstatymo pasekmė, bet žemaičių pasipriešinimo savivalei išdava. Kol Senate vyko svarstymas, užtrukęs dvejus metus, gyventojai veikė įvairiose valdžios instancijose, kaltindami vietos administraciją savivale. Panevėžio, Raseinių apskričių valstiečiai siuntė į Vidaus reikalų ministeriją skundus, kaltindami policiją įstatymo pažeidimais⁷⁷.

Senato priimtas nutarimas teigiamai išsprendė tiktai pareiškėjų reikalavimus, bet apribojimai (statybinės medžiagos kryžiui statyti, jo formos) nebuvo išspręsti. Šiuos klausimus spręsti vyriausybę privertė valstiečio Arbučio skundas. Policijai nugriovus minėto valstiečio pastatytą metalinį kryžių, jis pasiskundė vyriausybei. Pastaroji, pradėjusi tyrinėti skundą, pastebėjo, kad 1878 m. įsakymas nėra tobulas. Todėl šis įsakymas buvo papildytas: nustatytos leidimo statyti kryžių sąlygos, dvasininkai įpareigoti šventinti kryžius tuo atveju, kai jie pastatyti pagal valdžios reikalavimus⁷⁸.

Kai kurios pasiektos nuolaidos nepatenkino tikinčiųjų. Juos žemino leidimo iš valdžios prašymas, policijos savivalė. Taip pat

nebuvo išspręsti gyventojų tautiniai suvaržymai. Pavyzdžiui, Plungės klebonas kun. Jarulaitis, pastatęs šalia bažnyčios akmeninį kryžių su žemaitišku užrašu, buvo priverstas pašalinti užrašą ir gavo baudą⁷⁹.

Religinei sferai priklausančių dalykų suvaržymai ir persekiojimai nekėlė gyventojų dorovės, o vietos valdžios vykdomos priemonės neturėjo juridinio pagrindo. Panašaus pobūdžio gyventojų suvaržymai žemino tikinčiųjų religinius jausmus ir rodė priešiškos stovyklos atstovų svetimumą.

RELIGINIŲ PROCESIŲ, ATLAIDŲ RENGIMO VARŽYMAI

Katalikų visuomenėje per šimtmečius susiklosčiusios tradicijos sudarė krašto kultūros vertybes. Jos turėjo religinę prasmę ir tautinį pobūdį. Gal dėl to ir buvo draudžiamas iškilmingas mirusiojo į kapus palydėjimas, procesijų rengimas numatytomis šventėmis bei progomis, kunigų dalyvavimas kaimyninių parapijų atlaiduose. Atrodytų, kad šie dalykai, kurie turėjo religinį pobūdį, turėjo priklausyti katalikų dvasininkijos kompetencijai, tačiau valdžia juose matė ir antivalstybinių tendencijų pasireiškimą.

1866 m. Vilniaus generalgubernatorius K.Kaufmanas (1865–1866) paskelbė potvarkius, kuriais uždraudė per Šv. Kazimiero, apaštalo Morkaus, Dievo Kūno šventes rengti iškilmingas procesijas. Tais pačiais metais buvo uždraustos procesijos gatvėse bei šventose vietose (Kalvarijoje), miestuose ir apie bažnyčią. Tose vietose, kur

* Vienas sieksnis lygus 2,13 m.

⁷⁵ Telšių (Žemaičių) vyskupo 1895 08 16 raštas Kauno gubernatoriui // Ten pat. Ap. 125. B. 5. L. 55-56.

⁷⁶ Jo didenybės imperatoriaus visos Rusijos patvaldžio 1897 m. įsakas, iš vyriausybės senato // Ten pat. B. 7. L. 83-84.

⁷⁷ Ten pat. L. 26, 136.

⁷⁸ Vidaus reikalų ministerijos kitatikų departamentas. Apie Romos katalikų kryžių ir šventųjų atvaizdų statymą // Ten pat. B.5. L. 178-179.

⁷⁹ Kauno gubernatoriaus 1901 10 08 raštas Vidaus reikalų ministerijai // Ten pat. B.7. L. 148.

buvo cerkvės, procesijas buvo leista rengti stačiatikių šventikams⁸⁰. Dėl tokios Katalikų Bažnyčios padėties M.Paliulionis ne kartą kreipėsi į Kauno gubernatorių, prašydamas leisti valsčiaus centruose rengti apie bažnyčią (šventoriuje) procesijas. Matyt, į vyskupo prašymus nebuvo atsižvelgta, nes Vilniaus generalgubernatoriui bei Vidaus reikalų ministerijai tikintieji, artėjant parapijose atleidams, siuntė prašymus⁸¹. Tuo tarpu valdžia į atlaidus žiūrėjo neigiamai. Ji draudė kunigams be leidimo dalyvauti kaimyninių parapijų atlaiduose, o leidimo dėl biurokratinio vilkinimo bei kitų priežasčių dažnai negaudavo. Todėl kunigai buvo priversti, nepaisant draudimo ir negaudami leidimo, vieni kitiems padėti surengti religines šventes. Per 1885 m. pirmąjį pusmetį tokių pažeidimų Žemaičių vyskupijoje policija užfiksavo keturiolika. Dauguma nusižengusių kunigų buvo nubausti nuo 15 iki 50 rb bauda⁸².

Tokiais apribojimais buvo varžoma ir aukštesnioji katalikų dvasininkija. A.Baranauskas Vilniaus generalgubernatoriaus buvo kaltinamas už nesilaikymą valdžios nustatytos tvarkos. Jis be valdžios leidimo važiavo į Viešvėnus, tris savaites viešėjo Plungėje pas grafą Oginskį, dalyvavo statomos Gruzdžių bažnyčios pamatų pašventinimo iškilmėse⁸³. Iš tikrųjų M.Paliulionis buvo prašęs Kauno gubernatoriaus leidimo komandiruoti A.Baranauską ir 10 kunigų statomos bažnyčios pamatų šventinimo iškilmėms, bet atsakymo negavo. Šie pavyzdžiai rodo, kokiomis sąlygomis katalikų dvasininkija dirbo, ir valdžios pažiūrą į dvasinius reikalus.

TIKINČIŪJŲ PRIEŠINIMASIS BAŽNYČIOS UŽDARYMUI

Pats ryškiausias ir masiškiausias judėjimas Žemaitijoje buvo tikinčiųjų pastangos apginti savo bažnyčią nuo sunaikinimo. Nelaimių (pvz., gaisras), susidėvėjimo atvejais gauti leidimą bažnyčiai statyti buvo labai sunku, nes tai prieštaravo generalinei rusų vyriausybės politikos linijai. Tai aiškiai parodo Laižuvos, Girkalnio, Gruzdžių bažnyčių statymo istorija.

Pavyzdžiui, Laižuvos parapijos tikintieji turėjo visą medžiagą ir lėšas, buvo sumokėję visus mokesčius bei papirkę pareigūnus, tačiau praėjo daug metų, kol gavo leidimą statyti vietoj sudegusios naują bažnyčią⁸⁴.

Žemaitkiemio parapijos tikintieji, negavę leidimo bažnyčiai statyti, savavališkai pastatė laikiną pastatą religiniam gyventojų aptarnavimui. Todėl šios parapijos klebonas kun. Gulbinas, neturėjęs jokios įtakos gyventojų iniciatyvai, 1893 m. buvo išstremtas į Kalugos guberniją⁸⁵.

Prievartos ir jėgos naudojimą prieš Katalikų Bažnyčią matome per visą mūsų nagrinėjamąjį laikotarpį. 1880 m. buvo uždaryta Kauno karmelitų bažnyčia, 1897 m. – Tytuvėnų Šv. Jurgio koplyčia ir keletas vienuolynų, – tai Kęstaičių (1886), Raseinių (1886), Žemaičių Kalvarijos (1889), Kražių (1893)⁸⁶. 1832–1893 m. Žemaičių vyskupijoje rusų valdžia uždarė 46 vienuolynus, 22 bažnyčias, filijas bei koplyčias. Šiems grubiems valdžios veiksams tikintieji priešinosi, o XIX a. pabaigoje tai įgavo platesnį užmojį. ypač Kęstaičiuose ir Kražiuose.

Plačiau neaptarinėdami Kęstaičių ir Kražių bažnyčių uždarymo įvykių, kurie pakankamai buvo nušviesti spaudoje, daugiau dėmesio skirsime šių įvykių ypatumams bei tarpusavio sąveikai apžvelgti. Turint omenyje, kad Kęstaičių ir Kražių įvykius vienas nuo kito skyrė 7 metų laikotarpis, jie nebuvo panašūs, nors ir turėjo bendrų bruožų. Bendra buvo tai, kad gyventojų pasipriešinimas caro valdžiai, ginant bažnyčią, vyko ne stichiškai, bet buvo sąmoningas, turintis aiškų tikslą tikinčiųjų veiksmas. Bažnyčios gynime masiškai dalyvavo parapijų gyventojai, o akcija truko vienur apie du, kitur daugiau nei du mėnesius. Kęstaičių bažnyčią gynė tik tos parapijos gyventojai, Kražiuose dalyvavo Raseinių, Šiaulių, Telšių, net Kauno ir Panevėžio parapijų tikintieji. Iš viso priskaičiuojama per 20 parapijų⁸⁷. Jeigu Kęstaičių bažnyčios

⁸⁰ Kauno gubernatoriaus 1902 07 13 raštas Vidaus reikalų ministerijai // Ten pat. B. 8. L. 105.

⁸¹ Ten pat. B. 6. L. 142; Ap. 3. B. 671. L. 9.

⁸² Telšių (Žemaičių) vyskupijos nusižengusių katalikų dvasininkų žiniaraštis 1885 m. nuo sausio 1 d. iki rugpjūčio 1 d. // Ten pat. Ap. 125. B. 312. L. 63-68.

⁸³ Ten pat. Ap. 11. B. 71. L. 95.

⁸⁴ Keletas raštų apie Kražių atsitikimą. Tilžė, 1895. P. 5.

⁸⁵ RVIA. F. 821. Ap. 150. B. 887. L. 6.

⁸⁶ Gečys K. Min. veik. P. 108.

⁸⁷ Keletas raštų apie Kražių atsitikimą. P. 12.

uždarymo pasipriešinimo iniciatyva išėjo iš valstiečių, tai Kražiuose ji priklausė ir valstiečiams, ir miestiečiams, ir dvarininkams. Šie visuomenės sluoksniai atskirai, savo vardu rašė carui prašymus. Pažymėtina, kad Kražių bažnyčios gynimo organizatoriai atsižvelgė į Kęstaičių patyrimą. Kadangi į pastarųjų prašymą caras neatsižvelgė, tai kražiškiai, siekdami, kad jų balsas būtų išgirstas, papildomai siuntė raštus į įvairias instancijas ir net į užsienio atstovybes, taip pat Austrijos, Danijos, Anglijos bei Prancūzijos valstybės vadovams⁸⁸.

Vienas iš svarbiausių Kęstaičių ir Kražių gyventojų pasipriešinimo bažnyčių uždarymui bruožų buvo tai, kad jie buvo taikaus pobūdžio. Tačiau kraštutiniu atveju, pavyzdžiui, kaip Kražiuose, atokiau stovintieji gyventojai, pamatę žandarų varomus sukruvintus savo tėvus, seseris, griebėsi kuolų bei akmenų ir pradėjo juos ginti. O štai Kęstaičių parapijos moterys su dalgiais vaikė policiją, kuri mėgino sugriauti šventoriuje įrengtą gynėjams maitinti virtuvę. Ir vėliau, kai atvyko keli eskadronai kariuomenės, Kęstaičių parapijos tikintieji bažnyčioje klūpėdami ir susikibę rankomis giedojo šventas giesmes ir nekreipė dėmesio į Kauno gubernatoriaus žodžius. Tada kareiviai jėga pradėjo po vieną vesti iš bažnyčios ir mušti. Dėl tokio žandarų elgesio pasipiktinę žemaičiai pasipriešino.

Kražių gyventojų pasipriešinimo bažnyčios uždarymui taikų pobūdį pažymėjo ir teisme gyventojus gynę advokatai ir tas faktas, kad atvykus Kauno gubernatoriui į Kražius uždaryti bažnyčią, prie jos durų parapijiečiai pasitiko gubernatorių su kryžiumi, caro ir carienės paveikslais. Bažnyčios gynimo organizatorių reikalavimas buvo paprastas ir aiškus – parodyti caro įsakymą apie bažnyčios uždarymą. Kadangi tokio įsakymo gubernatorius neturėjo, gyventojai pasiūlė palaukti, kol caras atsiųs atsakymą į jų pasiūstus raštus. Gyventojų siūlomas gubernatoriui sprendimas buvo logiškas ir turėjo teisinį pagrindą.

Žemaičių kova dėl bažnyčios, kartu buvo ir kova dėl tautos gyvasties išsaugojimo. Ji atitiko varpininko J. Adomaičio-Šerno sampratą, kad katalikybė susilieję su tautybe taip, kad neaišku, kur baigiasi viena ir prasideda kita⁸⁹, tad valstiečiai šitaip gynė ir savo Tėvynę. Juk jie Bažnyčios griovimo akcijoje pastebėjo

platesnius valdžios tikslus – gyventojų vertimą stačiatikiais. Kęstaičių vienuolyno bei kunigų prieglaudos nekilnojamas turtas buvo atiduotas Skuodo stačiatikių dvasininkijai. Visiems buvo suprantama, kokiems tikslams Žemaitijoje buvo statomos cerkvės, nors ten rusų beveik nebuvo. Kražių vienuolynui priklausęs Audenių dvaras buvo paskirtas rusų kolonistams, o nugriautos bažnyčios ir vienuolyno ūkio pastatų medžiagą valdžia planavo panaudoti ūkio mokyklos Kražiuose statybai⁹⁰.

Kražių ir Kęstaičių įvykiai ne tik išryškino gyventojų moralinius bruožus, jų atsakomybės suvokimą, pasiaukojimą, meilę savo Bažnyčiai ir Tėvynei, bet ir veiklos savarankiškumą. Jų elgesys rodė tam tikrą požiūrį į savo parapijos bažnyčios reikalus. Suprantama, bažnytinei vyresnybei šiuo atveju teko daryti kompromisą, norint išsaugoti pagrindinius Bažnyčios interesus. Todėl kitos išeities neturėjo, kaip aukoti Kęstaičių ir Kražių bažnyčias ir parodyti prievartinį paklusnumą valdžiai. Tiesa, M.Paliulionis derėjosi dėl Kražių benediktinių vienuolyno bažnyčios, prašydamas ją palikti parapijai. Tuometinis Vilniaus generalgubernatorius I.Kachanovas vyskupo pasiūlymui buvo pritaręs. Vyriausybei jį atleidus iš pareigų, naujasis generalgubernatorius neatsižvelgė į tikinčiųjų bei vyskupo pageidavimus. Vykstant minėtoms deryboms su I.Kachanovu dėl paskyrimo parapijai bažnyčios, vietos dvasininkija norėjo išspręsti tai savo naudai. Norint palikti parapijai mūrinę vienuolyno bažnyčią, reikėjo parapijos klebono žemę apkeisti į vienuolyno. Kražių klebonui tai buvo nepatogu ir jis, atvykusiam valdininkui reikalaujant, išdėstė raštiškai. Dėl tokio klebono elgesio parapijiečiai nusiuntė I.Kachanovui raštą, pažymėdami, kad klebono elgesys yra neteisingas ir dėl asmeninių tikslų neturi teisės suspenduoti žemės pasikeitimo, nes jis reikalingas ne klebonui, bet parapijiečiams ir jų vaikams⁹¹. Su žemės pakeitimu buvo

⁸⁸ Veblaitis P. Kražių skerdynės. P. 57.

⁸⁹ Budrys [Adomaitis-Šernas J.]. Audiatur et altera pars // Varpas. 1889. Nr. 2. P. 23.

⁹⁰ Veblaitis P. Kražių skerdynės. P. 52.

⁹¹ Ten pat. P. 49.

keičiama sena medinė parapijos bažnyčia į vienuolyno mūrinę bažnyčią. Gyventojai į parapijos žemę, bažnyčią žiūrėjo kaip į visų tikinčiųjų nuosavybę, ja rūpinosi ir galvojo apie jos ateitį. Dar labiau Kražių įvykių metu tikinčiuosius papiktino parapijos vikaras, kuris, vykdydamas dvasinės valdžios nurodymus, mėgino iš saugomos bažnyčios išnešti Švenčiausiąjį sakramentą. Tai gyventojams reiškė ne ką kita, o vietos dvasininkijos sutikimą, valdžiai reikalaujant, uždaryti bažnyčią. Todėl Kražių parapijos dvasininkai atsidūrė keblioje padėtyje. Viena, jie turėjo vykdyti dvasinės vadovybės nurodymus; antra, caro valdžios atstovų reikalavimus. Kražių įvykių metu vietos dvasininkijai pavyko išlaviruoti tarp šių dviejų jėgų, tačiau parapijiečių akyse jie liko pasyviais stebėtojais.

Skaitytojui gali kilti klausimas - ar apskritai katalikų dvasininkija turėjo poveikį Kražių gyventojams, kurie atkakliai priešinosi bažnyčios uždarymui Kražiuose? Tyrinėtojas J. Virbickis mini, kad Kražių įvykių metu buvo kurstytojų prieš valdžią, jie veikė slaptai ir atsargiai, bet policijai nutverti jų nepavyko. Taip pat buvo nurodoma, kad akcijai vadovavo aplinkinių parapijų jaunieji kunigai⁹². Yra ir kitų duomenų apie dvasininkų įtaką Kražių gyventojams. Dar 1891 m. K. Pakalniškis "Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje" rašė, kad valdžia, kuri skriaudžia ir kankina katalikus, esanti ne Dievo, bet velnio veikiama, todėl priešintis jai Bažnyčios mokslas nedraudžia⁹³. Manytina, kad tokio pobūdžio straipsnis buvo neatsitiktinis. Juk 1891 m. pabaigoje buvo žinoma apie valdžios ketinimą uždaryti Kražių vienuolyną. Todėl laikraščio leidėjai pradėjo ruošti gyventojus pasipriešinimui. Be to, nuteikti gyventojus ryžtingai kovai prieš bažnyčios uždarymą laiko pakako, nes Kražių vienuolyno uždarymas tęsėsi iki 1893 m. vidurio. Iš šio vienuolyno paskutinės vienuolės prievarta buvo išvežtos gegužės 4 d. Tada prasidėjo praktiškas vienuolyno bažnyčios gynimas nuo uždarymo. Per tą laiką, matyt, jaunesnieji kunigai, tikybos mokytojai, taip pat Kauno kunigų seminarijos nelegalios organizacijos veikėjai darė gyventojams poveikį. Kad kunigai veikė ta linkme, rodo jų leidžiamas periodinis leidinys "Žemaičių ir Lietuvos apžvalga". 1892 m. "Apžvalgos" antrame numeryje buvo paskelbtas kreipimasis į gyventojus "Lietuvei ir Žemaiczei saugokites". Straipsnis

perspėja gyventojus apie gresiantį Kražių bažnyčiai pavojų. Tais pačiais metais šiame leidinyje buvo paskelbta keletas informacijų apie Kražius. 1893 m. "Apžvalgoje" pasigendame platesnių žinių apie šiuos įvykius, išskyrus metų pabaigoje išspausdintą straipsnį "Kražiai". Galimas daiktas, kad vyskupijos vadovybė, vengdama valdžios kaltinimų gyventojų kurstymu, pristabdė informacijos skelbimą. Be to, gyventojų atmintyje buvo gyvi Kęstaičių įvykiai, kurie teikė drąsos ir ištvermės priešintis Kražių bažnyčios uždarymui.

Kęstaičių ir Kražių įvykiai parodė sąmoningą gyventojų pasipriešinimą caro valdžios rusinimo politikai, jos siekimui sumenkinti Katalikų Bažnyčios vaidmenį gyventojams, panaikinti krikščioniškas tautiškas tradicijas, pakeisti tikinčiųjų puoselėjamas vertybes.

Atkablūs gyventojų pasipriešinimai patvaldystės prievartai buvo įvairių formų ir nemaža jų buvo masinio pobūdžio. Jie dažniausiai prasidėdavo nuo peticijų, skundų rašymo, valdžios įsakymų, nurodymų nevykdymo, reikalavimų boikotavimo bei atviro fizinio pasipriešinimo. Efektyviausia rusų valdžiai pasipriešinimo forma buvo nelegali kultūrinė veikla. Ji praktiškai stabdė lietuvių nutautinimo procesą, padėjo išsilaikyti gimtajai kalbai, tautos papročiams ir tradicijoms.

Svarbios reikšmės rusinimui stabdyti turėjo spaudos rusų raidėmis boikotavimas. Rusų šrifto įvedimui į lietuvių raštiją, pasipriešinimas, organizuotas katalikų dvasininkijos iniciatyva, suformavo gyventojų pažiūrą į rusų raidę – kirilicą. Ši neigiama gyventojų pažiūra į rusų rašmenis išsilaikė iki pat spaudos draudimo panaikinimo. Nors valdžios draudimas iš pat pradžių patyrė nesėkmę, ji savo tikslų neatsisakė iki pat 1904 m. Kauno mokyklų direkcija 1886 m. sausio 16 d. potvarkiu įsakė Katalikų Bažnyčios pastoraciniame darbe vartoti maldaknygę rusų raidėmis "Mažas aukso altorius"⁹⁴. Tuo tarpu kunigai į šį nurodymą ne-reagavo.

⁹² Virbickis J. Kruvinoji Kražių drama. P. 119.

⁹³ J.Szermunelis [Pakalniškis K.]. Pastaras szio meto "Apžvalgos" numeris // Žemaičių ir Lietuvos apžvalga. 1891. Nr. 24. P. 186.

⁹⁴ Matusas J. Lietuvių rusinimas... P. 97.

Efektyvi nelegalios kultūros veiklos forma, kuri žlugdė rusinimo planus, buvo slaptosios mokyklos. Istorikas V.Merkys, remdamasis archyviniais šaltiniais, sudarė 1883–1904 m. caro valdžios susektų nelegalių lietuviškų mokyklų Kauno ir Vilniaus gubernijose lentelę⁹⁵. Pateikti duomenys rodo, kad daugiausia slaptų mokyklų veikė Kauno gubernijoje, kurių organizatoriais daugiausia buvo kunigai. 1883–1900 m. Kauno apskrityje slaptų lietuviškų mokyklų caro valdžia susekė 16, Panevėžio – 15, Raseinių – 7, Šiaulių – 15, Telšių – 11, Ukmergės – 25, Zarasų – 13.

Dar didesnę įtaką gyventojams, keliant žemaičių tautinę savimonę ir konsoliduojant tautą, darė nelegalios lietuviškos spaudos per sieną gabenimas ir platinimas. Knygnešiai, aprūpindami gyventojus lietuviška literatūra, ypač religine, tenkino tikinčiųjų dvasinius poreikius, blokavo spaudinius rusų raidėmis, formavo priešišką nuostatą ne tik literatūrai rusiškomis raidėmis, bet ir rusų valdžios svetimumo įvaizdį. Remdamiesi V.Merkio sudaryta statistika, tarp knygnešių, įkliuvusių dėl lietuvių spaudos gabenimo, platinimo ir laikymo, matome palyginti nemažai žemaičių valstiečių. 1881–1900 m. caro valdžia susekė 2206 spaudos platintojus. Remdamiesi šiais skaičiais, galime sakyti, kad dauguma Žemaitijos gyventojų naudojosi knygnešių paslaugomis ir kartu buvo anticarinės veiklos bendrininkais. Trumpai tariant, beveik kiekvienas žemaitis turėjo tautinio savitumo jausmą ir pareigą priešintis atėjūnams. Kad dvasinės vertybės ir atsakomybės jausmas žmonių sąmonėje buvo gilus, rodo tėvų pažiūra į savo dukteris. Jie vengė leisti mergaites į valdiškas mokyklas, kad išsaugotų jų krikščionišką tautišką dvasią, nes nuo jų sąmonės lygio priklausys sukurtos šeimos imunitetas nutautinimui ir dekatalikizavimui. Ši tendencija atsispindi J.Matuso⁹⁶ sudarytoje lentelėje, kuri parodo Kauno gubernijos berniukų ir mergaičių katalikų valdiškų mokyklų lankymo santykį:

Metai	Skaičius		Metai	Skaičius	
	berniukų	mergaičių		berniukų	mergaičių
1880	7472	246	1888	8320	345
1881	7224	256	1889	8886	300
1882	7345	312	1890	7991	326
1883	7614	303	1891	7363	397
1884	9022	317	1892	7634	463

1885	9149	311	1893	7439	573
1886	8800	286	1894	7969	661
1887	8692	341	1895	8334	752

Iš lentelės matome, kad 9-ajame dešimtmetyje mergaičių mokyklą lankė 23–30 kartų mažiau negu berniukų. XIX a. pabaigoje mergaičių skaičius didėjo mokytojų pastangomis, kurie ragino gyventojus leisti jas į mokyklą. 1896 m. Kauno mokyklų direkcijos vadovybė leido tėvams lankyti pamokas, kad jie galėtų pasiklausyti, kas dėstoma vaikams mokykloje.

Praktiškai gyventojų pažiūrą į valdiškas mokyklas formavo katalikų dvasininkija. Kai kurie kunigai naudojo atvirą įtaigos formą. Pavyzdžiui, Taujėnų (kun. J. Masalskis), Troškūnų (kun. J. Gabševičius), Subačiaus (kun. A. Stapalius) mokyklų tikybos mokytojai, pažeisdami valdžios nustatytą tvarką, mergaičių mokyklose tikybą dėstė lietuviškai, tuo tarpu berniukų mokyklose – rusiškai. Tuo kunigai norėjo pabrėžti lietuvių kalbos svarbą mergaičių gyvenime. Be to, Kauno gubernijoje veikė nelegalios religinės draugijos. Iš jų paminėtina draugija „Gyvas ražančius“, kurią sudarė 15 mergaičių. Jos, be religinio švietimo, įgydavo ir rašto įgūdžių⁹⁷. Ši draugija atstodavo valdiškas mokyklas.

Taigi XIX a. paskutiniaisiais dviem dešimtmečiais lietuvių tautinis sąjūdis buvo ne pavienių asmenų sambūris, bet organizuotas masinis tautinis judėjimas, apimantis plačius Žemaitijos visuomenės sluoksnius. Jis siekė gyvybiškai svarbių ir konkrečių religinių tautinių uždavinių – tautos prigimtų savybių išsaugojimo ir Katalikų Bažnyčios veiklos laisvės.

⁹⁵ Merkys V. Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje. V., 1982. P. 156-163.

⁹⁶ Matusas J. Lietuvių rusinimas... P. 124.

⁹⁷ RVIA. F. 821. Ap. 150. B. 249. L. 87-89.* Likusieji 9 kunigai buvo išsiųsti į kitas vyskupijas.

PASIPRIEŠINIMO PATVALDYSTEI ORGANIZACIJA,
METODAI, TAKTIKA

XIX a. pabaigoje Lietuvoje suaktyvėjo tautiniai demokratiniai sąjūdžiai. Vieni gynė Katalikų Bažnyčią bei tautines dvasines vertybes, antri kovojo už nepriklausomybę ir Lietuvos valstybingumo atstatymą, treči revoliucijos būdu siekė pagerinti darbininkų socialinę padėtį. Kiekviena politinė grupuotė, nepriklausomai nuo to buvo ar nebuvo susijungusi į partiją, turėjo savo organizaciją, programą bei veiklos taktiką. Religinis tautinis sąjūdis reikėsi ne stichiškai, bet sąlygojamas tam tikrų jėgų, kurios turėjo veikimo mechanizmą, organizacinį centrą bei veiklos kryptį. Šalia to dar autonomiškai veikė nelegalios grupuotės, kurios buvo mažiau priklausomos nuo centro (kunigų seminarijoje slapti būreliai) ir aktyviai reikėsi tautinėje kultūrinėje veikloje, kurios stengėsi religiniams dalykams suteikti lietuvišką atspalvį. Tuo buvo siekiama sustiprinti lietuviškojo sąjūdžio bendrą frontą. Antra vertus, ir pats lietuvių tautinis atgimimas nebuvo apėmęs visų sluoksnių. Lenkiškos orientacijos dvasininkams buvo nepriimtini lietuvių tautiniai siekiai. Tačiau M.Paliulionio aktyvus Bažnyčios interesų gynimas konsolidavo dvasininkiją, skatino ją priešintis caro valdžios suvaržymams. Beje, M.Paliulionio Žemaičių vyskupijoje apaštalavimo pradžia sutapo su lietuvių tautinio atgimimo aktyvėjimo žingsniais. Tada tautiškai susipratusių lietuvių inteligentų buvo tik saujelė, bet ir jie daugiausia veikė Rusijos aukštosiose mokyklose bei užsienyje, ir vyskupo tvirtas ir ryžtingas Katalikų Bažnyčios gynimas nuo atkaklaus stačiatikių skverbimosi ir rusinimo darė nemažą įtaką visuomenei. Naujai paskirto vyskupo M.Paliulionio valančiška nuostata caro valdžios atžvilgiu darė poveikį ir Kauno kunigų seminarijos lietuvių nelegalios organizacijos veiklai. Bene svarbiausias dalykas, tonizuojantis vyskupijoje religinį sąjūdį, buvo tas, kad vyskupas 1884 m. ryžtingais protestais priešinosi valdžiai, kuri mėgino suvaržyti kunigų darbą mokyklose. Konfliktas su caro valdžia ir jos represiniai veiksmai veikė katalikų dvasininkijos ir tikinčiųjų sąmonę, stiprino jų priešiško valdžiai jausmą ir drauge žadino suvokimą apie gresiantį katalikams pavojų.

Vyskupo pasipriešinimas rusų valdžios suvaržymams negalėjo vykti be vyskupijos konsistorijos artimiausių pagalbininkų paramos. Taigi buvo grupė dvasininkų, kurie svarstė, ieškojo geresnių būdų iškilusiai grėsmei atremti ir faktiškai jie sudarė vyskupijos organizacinį centrą. Žinoma, didelį vaidmenį šiame darbe atliko vyskupo padėjėjas vysk. A.Baranauskas, sekretorius A.Karosas, pagalbininkai A.Dambrauskas-Jakštas, kun. K.Kazlauskas. Tačiau, matyt, svarbiausią organizacinį pagrindą sudarė ir katalikų dvasininkijos hierarchija. Ji buvo pakankamai efektyvi ir per ją vyskupas turėjo visas galimybes vykdyti savo politiką. Tik su šios struktūros pagalba palyginti per trumpą laiką M.Paliulioniui pavyko sužlugdyti caro valdžios pastangas paversti mokyklą veiksminga rusinimo priemone. Žinoma, tam tikslui buvo sumaniai panaudota dvasininkijos kadru politika.

M.Paliulioniui pradėjus eiti vyskupijos ganytojo pareigas, tikybos mokytojais dažniausiai buvo parapijų klebonai. Jie, turėdami savo ūkio rūpesčių ir kitų išskaičiavimų, su valdžia bei mokyklos mokytojais stengėsi sugyventi taikiai. Tuo pasinaudodami mokymo įstaigų vadovai stengėsi nepastebimai plėsti savo įtakos sferas, pajungti juos valdžios politikos siekiams. M.Paliulionis, pastebėjęs klebonų indiferentiškumą, pradėjo į tikybos pareigas skirti energingus, drąsius, neseniai seminariją baigusius kunigus. Nuo pirmųjų vyskupavimo metų jis pradėjo vykdyti tikybos mokytojų kadru kaitos politiką. Kunigus, kurie nuolaidžiavo caro valdžiai, perkeldavo į parapijas, kur nebuvo mokyklos, o į jų vietas skyrė tam darbui tinkamus vikarus. Iki 1888 m. iš 54 kunigų, kurie tikyba dėstė stropiai, vykdydami valdžios reikalavimus, 25 buvo perkelti į kitas parapijas (iš jų 16 klebonų, 9 filialistai), neskiriant jų į tikybos mokytojų pareigas, 10 kunigų liko senose vietose, bet nebuvo patvirtinti tikybos mokytojų pareigoms. Tik 10 dvasininkų liko senose vietose ir pareigose⁹⁸. Į pašalintų kunigų – tikybos mokytojų vietas skyrė jaunus kunigus, jaučiančius savo tiesioginio darbo atsakomybę, nebijančius atvirai pasipriešinti caro

* Likusieji 9 kunigai buvo išsiųsti į kitas vyskupijas.

⁹⁸ Ten pat. L. 78.

valdžiai. 1889 m. Vilniaus mokymo apygardos globėjo žiniomis visos Žemaičių vyskupijos tikybos mokytojų vietos buvo užimtos jaunų kunigų. Iš 169 Kauno gubernijos tikybos mokytojų, 104 kunigai turėjo nuo 1 iki 6 metų kunigavimo stažą. Tie kunigai, kurie liko tikybos mokytojo pareigose, buvo priversti keisti savo ankstesnį darbo stilių, tapti aktyviais pasipriešinimo caro valdžios suvaržymams dalyviais. Pavyzdžiui, Smalvos mokyklos (Zarasų pav.) tikybos mokytojas kun. V.Dambrauskas iki 1884 m. tikyba dėstė laikydamasis valdžios reikalavimų, o vėliau pradėjo retai lankyti pamokas mokykloje, priešinosi tikybos dėstymui rusų kalba. Per 1886–1888 m. iš viso buvo pakeisti 142 tikybos mokytojai⁹⁹. Kad valdžia neatkreiptų dėmesio į didelę kadrų kaitą, kuri buvo nukreipta prieš mokyklos politiką, vyskupas įvedė oficialią tvarką, kad tikybos mokytojais gali būti kunigai vikarai, kurie yra mažiau užimti ir yra pajėgesni.

Vyskupija, vykdydama tikybos mokytojų kadrų politiką, neapsiribojo vien tik kunigų perkėlimais iš vienos vietos į kitą, bet nuolat naujai paskirtus kunigus kreipdavo reikiama linkme, kontroliuodavo jų pedagoginę veiklą, kaupdavo žinias apie jų darbą. Kunigai, nesusidorojantys su tikybos mokytojo pareigomis, buvo linkę taikstyti su caro valdžia, todėl buvo atleidžiami iš pareigų ir perkeliami į kitą, dažniausiai blogesnę, parapiją. Pavyzdžiui, naujai paskirtas į Veiviržėnų mokyklą tikybos mokytojas P.Cechanovskis susirašinėjo su M.Paliulioniu, teikė jam informaciją apie nepakenčiamą tikybos mokytojo padėtį. Vyskupas savo ruožtu kreipėsi į Kauno gubernatorių, reikalaudamas sutramdyti mokytojo savivaliavimus¹⁰⁰. Aktyvi tikybos mokytojų veikla vyskupo buvo skatinama susitikimuose, vizituojant parapijas. 1886 m. vizituodamas Šilalės parapiją, vyskupas susitiko su aplinkinių parapijų tikybos mokytojais, su jais kalbėjosi mokyklų reikalais. Taigi vyskupija buvo centras, kuris praktiškai vadovavo tikybos mokytojų pasipriešinimo sąjūdžiui.

Be to, veikė ir kitos vyskupijos bažnytinės struktūros, pavyzdžiui, dekanatai. Aktyvesni dekanai patys savarankiškai rodydavo iniciatyvą. Vienas iš tokių buvo Zarasų dekanas, Vidžių parapijos klebonas P.Landsbergis. M.Paliulionio parapijų lankymo metu jis organizavo iškilmingą vyskupo sutikimą, lydėjo jį po dekanatą,

organizavo gyventojų aktyvų dalyvavimą, pasitinkant vyskupą prie savo parapijos sienos. Dekano aktyvumą organizuojant iškilmingus vyskupo sutikimus, rodomą jam pagarbą, valdžia įvertino kaip politinę akciją ir jis buvo uždarytas į Kretingos vienuolyną¹⁰¹.

Tam tikrą organizacinį vaidmenį religiniame tautiniame sąjūdyje turėjo ir vienuolynai. Caro valdžiai nusikaltusieji kunigai buvo uždaromi į vienuolynus. Tokie nubausti kunigai vienuolynuose turėjo gyventi pagal valdžios nustatytas taisykles. Praktiškai gi tai dažniausiai priklausydavo nuo vienuolyno viršininko – gvardijono sprendimo. Aptariamuoju laikotarpiu Kretingos vienuolyno viršininkas kun. P.Rimkevičius buvo palankus lietuvių tautinio sąjūdžio dalyviams ir sudarė sąlygas į vienuolyną uždarytiems kunigams toliau netrukdomai veikti. Šiame vienuolyne buvo rengiamas, sudaromas ir leidžiamas žurnalas “Tėvynės sargas”. Vienuolynas pasidarė šio žurnalo leidimo, organizavimo ir platinimo centru¹⁰².

Tokį pat teigiamą vaidmenį tautiniam sąjūdžiui turėjo ir Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolynas (uždarytas 1893 m.). Valdžios nubausti ir į vienuolyną uždaryti kunigai žmonių akyse tapdavo rusų valdžios aukomis bei kankiniais. Be to, šie valdžios veiksmai tikinčiųjų buvo vertinami kaip katalikų tikėjimo persekiojimas. Tokia gyventojų pažiūra kenkė valdžios autoritetui bei žadino gyventojų priešišumą rusų valdžiai.

Svarbiausias anticarinių nuotaikų skatintojas buvo M.Paliulionis. Jis susitikimuose su kunigais drąsindavo juos ginti Bažnyčią, nebijoti jokios bausmės iš vyriausybės, nes ji gali “nubausti 20–30 kunigų, po to pails ir viskas bus kaip seniau”¹⁰³. Principiniais Bažnyčios klausimais vyskupas nedarė valdžiai nuolaidų. Kitais klausimais turėjo savo veikimo taktiką. Siekdamas išvengti valdžios kaltinimų,

⁹⁹ Ten pat. L. 79.

¹⁰⁰ Žemaičių vyskupo 1885 10 22 raštas Kauno gubernatoriui // Ten pat. L. 165.

¹⁰¹ Vilniaus generalgubernatoriaus 1889 08 25 raštas vidaus reikalų ministrui // Ten pat. Ap. 3. B. 671. L. 1-3, 37.

¹⁰² Paystrietis P. Min. veik. P. 634-640.

¹⁰³ RVIA. F. 821. Ap. 150. B. 249. L. 179.

vyskupas savo elgesį, kuris valdžios pareigūnams atrodė nusikaltamas, mėgino pagrįsti Katalikų Bažnyčios kanonais bei valdžios įstatymais. Nors caro valdžia nenorėdavo pripažinti Katalikų Bažnyčios teisių, bet neretai suvaržydavo pareigūnus laisvai taikyti katalikų dvasininkijai represines priemones. Vyskupas atkakliai gynė kunigus, ypač tikybos mokytojus, kurie tikyba dėstė lietuviškai. Jis įrodinėjo valdžiai motyvuodamas, kad vaikai nėra įsisavinę rusų kalbos ir kunigai yra priversti sudėtingus dalykus aiškinti lietuviškai. Vyskupas dažnai pabrėždavo valdžios pareigūnams, jog tikybos mokytojai nukrypsta nuo mokyklos reikalavimų tik todėl, kad jie prieštarauja Romos Katalikų Bažnyčios įstatymams, o vertimas dėstyti rusų kalbą, – o vaikai ta kalba negali įsisavinti tikėjimo tiesų, – varžo katalikų tikėjimo laisvę. Tvirta vyskupo pozicija, ginant Katalikų Bažnyčios teises, skatino kunigus griežtai laikytis Bažnyčios nustatytos tvarkos, atlikti savo pareigas prisilaikant katalikybės principų.

Caro valdžia iš kunigų reikalaujavo atsakomybės už nustatytos tvarkos nevykdymą. Tikybos mokytojai savo elgesiui pateisinti turėdavo ieškoti argumentų. Norėdami išvengti valdžios represijų, jie, pavyzdžiui, retą mokyklos lankymą dažniausiai motyvuodavo tiesioginių pareigų gausumu, dideliu atstumu iki mokyklos, transporto priemonių neturėjimu. Kadangi kunigų nurodytos priežastys dažniausiai egzistavo, tai valdžia ne visada galėdavo griežti represijų.

Valdžios kišimasis į Katalikų Bažnyčios reikalus (negalėjo be rusų administracijos žinios kunigą skirti į aukštesnes pareigas, perkelti kiton vieton ir t.t.) silpnino dvasininkų drausmę, sudarydavo sąlygas nepareigingiems dvasininkams piktnaudžiauti. M.Paliulionis, panašiai kaip ir M.Valančius, naudojo tokius pačius metodus, kuriais atsidavusius valdžiai dvasininkus mėgindavo neutralizuoti. Veiviržėnų parapijos pavyzdys rodo, kad vyskupui tai ne visada pavykdavo padaryti. Šios parapijos klebonas kun. Bilevičius palaikė Veiviržėnų mokyklos mokytoją, kuris aktyviai rusino moksleivius, jo pastangomis buvo pašalintas iš pareigų tikybos mokytojas kun. A.Jasinskis. Vyskupas, norėdamas susilpninti rusifikacijos židinį Veiviržėnuose, mėgino kleboną perkelti į kitą vietą. Pastarąjį stojo ginti Kauno gubernijos aukšti pareigūnai ir neleido vyskupui klebono perkelti į kitą vietą¹⁰⁴. Tada vyskupas

pakeitė veikimo taktiką: organizavo mokyklos mokytojo iškeldinimą iš Veiviržėnų. Tam pagrindas buvo, nes mokytojas rusinimo darbe naudojo šiurkščias priemones, peržengdamas padorumo ribas, ir tai sukėlė gyventojų nepasitenkinimą. Vyskupas, pasinaudojęs tomis aplinkybėmis ir sulaukęs gyventojų paramos, privertė Kauno gubernijos valdžią perkelti mokytoją į kitą mokyklą¹⁰⁵.

Rusų valdžios palankių jai kunigų globa privertė vyskupą keisti kunigų perkėlimo į kitas parapijas taktiką. Norėdamas netinkamą kunigą perkelti į kitą parapiją, vyskupas pirmiausia paaukštindavo jį pareigose ir valdžia neprieštaraudavo dvasininko perkėlimui. Praėjus kuriam laikui, šis kunigas būdavo pažeminamas pareigose ir pervedamas į altaristas. Toks kunigo perkėlimo būdas buvo panaudotas Skaudvilės mokyklos tikybos mokytojui kun. Miniotui, kuris caro valdžiai teikė informaciją apie vyskupo veiklą¹⁰⁶.

Gana efektyvi vyskupo taktika, siekiant susilpninti rusifikaciją, buvo delsimas skirti į valdžios pašalinto arba vyskupo paskirto, bet valdžios nepatvirtinto, tikybos mokytojo vakansinę vietą kitą kunigą. Vyskupas, norėdamas susilpninti valdžios kišimąsi į vyskupijos reikalus, sąmoningai delisė skirti naujus tikybos mokytojus bei kapelionus, motyvuodamas tuo, kad neturi kunigų. 1889 m. caro valdžiai pašalinus iš Kauno gimnazijos bei Panevėžio realinės mokyklos kapelionus, naujas paskyrimas užsitęsė kelerius metus¹⁰⁷. Tai sukėlė moksleivių tėvų nepasitenkinimą, sudarė sąlygas aktyvinti judėjimą, nukreiptą prieš mokyklos vadovybės vykdomą politiką. Dar labiau padėtį paaštrindavo tai, kad gimnaziją baigę moksleiviai negalėdavo gauti mokyklos baigimo atestato, nes nebūdavo tikybos pažymio. Švietimo ir Vidaus reikalų ministerijos buvo priverstos priimti nutarimą, kuris leido išduoti atestatus abiturientams be tikybos pažymio¹⁰⁸.

Kitas vyskupo veikimo būdas, kad priverstų valdžią patvirtinti ganytojui patikimą žmogų svarbiose vietose, buvo iš baismės

¹⁰⁴Ten pat. L. 162.

¹⁰⁵Ten pat. L. 185.

¹⁰⁶Ten pat. L. 77.

¹⁰⁷Ten pat. Ap. 125. B. 315. L. 72-74.

¹⁰⁸Ten pat. L. 73.

vieta sugrįžusių kunigų paskyrimas. Dažniausiai tokius kunigus vyskupas paskirdavo į tas parapijas, kur buvo mokykla ir nebuvo daugiau kitų kunigų, nei vikaro, nei altaristos. Taip į parapiją paskirtas klebonas automatiškai tapdavo ir tikybos mokytoju. Caro valdžiai belikdavo arba patvirtinti, arba mokykla likdavo be tikybos mokytojo.

M.Paliulionis, norėdamas išlaikyti Katalikų Bažnyčios autoritetą, neleido valdžios atstovams žeminti vyskupo orumo. Jeigu valdžia suvaržydavo jo pastoracinį darbą žeminančiomis sąlygomis, jis atsisakydavo vykdyti apeigas, nors valdžia ir suteikdavo tam leidimą. Kai vyriausybė atmesdavo vyskupo argumentuotus reikalavimus arba versdavo jį atlikti tai, kas prieštaravo Katalikų Bažnyčios kanonams, vyskupas atvirai pareikšdavo, kad jų reikalavimų nevykdys, nes tada jis nustotų būti vyskupu¹⁰⁹.

Taigi Žemaičių vyskupija, ypač jos ganytojas M.Paliulionis, buvo pagrindinis pasipriešinimo caro valdžiai organizatorius. Jo veikla buvo kryptinga, turėjo aiškius tikslus, priešinimosi valdžiai metodus bei veikimo taktiką. Ji, priklausomai nuo politinės padėties ir aplinkybių, keitėsi. Dažniausiai buvo taikoma gynimosi taktika, nes okupacinė valdžia griovė bažnyčias, naikino senas krikščioniškas tradicijas, iš visų jėgų siekė asimiliuoti gyventojus. Kraštutiniu atveju bažnytinė vyresnybė pereinavo prie valdžios puolimo taktikos, kaltindama valdžios atstovus piktnaudžiavimu, įstatymo pažeidimu, savivale. Visa tai buvo atliekama prisilaikant etikos normų, diplomatijos, remiantis logika bei argumentais.

IŠVADOS

1. Caro valdžios spaudos sąlygomis Katalikų Bažnyčia Žemaitijoje buvo svarbus veiksnys, ugdes gyventojų sąmonę, skatinęs jų dvasinį ir tautinį atsparumą.
2. XIX a. 9-ajame dešimtmetyje, suaktyvėjus reakcijai, katalikų dvasininkija, – tada lietuvių tautinė inteligentija tik formavosi, – buvo svarbi opozicinė jėga, atkakliai gynusi Bažnyčios ir lietuvių tautos interesus. Religinų tautinių vertybių gynimas skatino plėtoti lietuvių sąjūdį.

3. Žemaičių pasipriešinimas rusų valdžios tautinei priespaudai ir pastoracinio darbo suvaržymams vyko nuolatos ir apėmė įvairius visuomenės sluoksnius, o neretai įgaudavo masinį pobūdį.

4. Sąjūdžio tonizuojantį vaidmenį atliko vyskupijos institucija bei autonomiškai veikusios kunigų seminarijoje nelegalios organizacijos. Jos buvo lietuviškos pakraipos, jų pastangomis buvo stiprinamas žmonių religingumas, dvasinis ir tautinis nusistatymas. Nors apskritai Žemaičių vyskupijos dvasininkija buvo priešiška nusiteikusi patvaldytės atžvilgiu, bet lietuvių tautiniam sąjūdžiui ne visi pritarė. Katalikų Bažnyčios interesų gynimas konsolidavo dvasininkiją bei tikinčiuosius ir sudarė vieningą anticarinį frontą.

5. Religinio tautinio sąjūdžio koordinacinį vaidmenį atliko vyskupas M.Paliulionis. Jis visus dvasininkus, nežiūrėdamas jų tautinės orientacijos, stengėsi nukreipti prieš valdžios vykdomą politiką krašte. Taikydamas įvairius pasipriešinimo metodus bei taktiką, jis sugebėjo neutralizuoti valdžios pastangas surusinti ir įtvirtinti stačiatikybę šiame krašte, o tai savo ruožtu netiesiogiai skatino lietuvių tautinį sąjūdį.

6. Nepaisant patirtų represijų ir aukų, katalikų dvasininkijos ir tikinčiųjų pasipriešinimas rusų politikai atliko teigiamą vaidmenį Lietuvai: sustabdė Katalikų Bažnyčios griovimo tendencijas, sužlugdė gyventojų rusinimo ir krašto kolonizacijos politiką, padėjo sužadinti lietuvių tautinę savimone, etninio savitumo supratimą, ugdė dvasingumą.

¹⁰⁹Vilniaus generalgubernatoriaus 1889 04 17 raštas vidaus reikalų ministrui // Ten pat. B. 310. L. 110.